

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA
MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI**

SAMARQAND IQTISODIYOT VA SERVIS INSTITUTI

Xudayberdiyev U.X., Isroilov J.I.

**XIZMAT KO‘RSATUVCHI
SUB‘EKTLAR STATISTIK
KO‘RSATKICHLARI**

SAMARQAND – 2011

Xudayberdiyev U. Isroilov J.I. Xizmat ko'rsatuvchi sub'ektlar statistik ko'rsatkichlari. Uslubiy qo'llanma, Samarqand, SamISI, 2011. - 68 bet.

Taqrizchilar: M.Q Pardayev i.f.d., professor SamISI
S.Aliqulov – dotsent SamDU

Institut UUBning 2011 yil 19 yanvar
(bayon № 6) yig'ilishida muhokama
qilingan va chop etishga tavsiya etilgan

Uslubiy qo'llanmada xizmat ko'rsatuvchi sub'ektlar: savdo va ovqatlanish xizmatlari, transport xizmatlari, Sug'urta xizmatlari, turizm xizmatlarining asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlari mohiyati va ularni hisoblash yo'llari yoritilgan. Qo'llanmada testlar ham berilgan bo'lib, u iqtisodiy statistikani yaxshi o'zlashtirishga yordam beradi.

Ushbu uslubiy qo'llanma 340000 «Biznes va boshqaruv» va 810000 «Xizmat ko'rsatish» sohalari barcha bakalavr yo'nalish talabalariga mo'ljallangan. Uslubiy qo'llanmadan xizmat ko'rsatuvchi sub'ektlar iqtisodiyoti bilan qiziquvchilar ham foydalanishi mumkin.

**Kafedraning 2011 yil 14 yanvardagi
yig'ilishida muhokama qilingan
va chop etishga tavsiya etilgan**

KIRISH

O'zbekistonning iqtisodiy rivojlanishida xizmat ko'rsatish sohasi muhim o'rin tutadi. Shuning uchun ham O'zbekiston Respublikasi Prezidenti xizmat ko'rsatish va servis sohasini rivojlantirish bo'yicha 2006 yil 17 aprel «O'zbekiston Respublikasida 2006-2010 yillarda xizmat ko'rsatish va servis sohasini rivojlantirishni jadallashtirish chora-tadbirlari to'g'risida» va 2007 yil 21 mayda «O'zbekiston Respublikasida 2010 yilgacha bo'lgan davrda xizmat ko'rsatish va servis sohasini rivojlantirishni jadallashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida» qarorlar qabul qildi. Bu qarorlarning ijrosini ta'minlash maqsadida Respublika Vazirlar Mahkamasi maxsus Dastur ishlab chiqdi. Natijada xizmat ko'rsatish va servis sohasi yuqori sur'atlar bilan rivojlanmoqda. Mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning 2008 yilgi yakunlari bo'yicha YAIM o'sish sur'ati 9,0 % ni tashkil qilgan bo'lsa, xizmat ko'rsatish hajmi 21,3 % ga o'sgan. Xizmat ko'rsatish sohasini yanada jadlaroq rivojlantirish kelgusida ustuvor vazifa qilib belgilangan.

Bozor munosabatlari sharoitida xizmat ko'rsatish iqtisodiyotning asosiy tarmoqlaridan bo'lib, iqtisodiyotni yanada rivojlantirishda vositachi rolini o'ynamoqda.

Shu bilan bir vaqtda, xizmat turlari ko'payib, uning mamlakat yalpi ichki mahsulotida hissasi ortib bormoqda, xizmat sohasida yangi ish o'rinlari ochilib, xizmat ko'rsatish sifati yaxshilanib, aholi turmush faravonligi yaxshilanmoqda.

O'zbekiston mustaqil bo'lib, BMTga a'zo (1992 yil 2 mart) bo'lib, xalqaro iqtisodiy aloqalarni yo'lga qo'ygach, makroiqtisodiy ko'rsatkichlarni hisoblash va statistika ishlarini xalqaro hisob va statistikada qo'llanayotgan uslubiyotga moslashtirdi. Xalq xo'jaligi tarmoqlari umumdavlat tasniflagichi (XXTUT), korxonatashkilotlarning umumdavlat tasniflagichi (KTUT); iqtisodiy faoliyat turlarining umumdavlat tasniflagichi (IFTUT) va faoliyat turlari bo'yicha xizmatlarning umumdavlat tasniflagichi (FTBXUT) ishlab chiqildi.

Xizmat turlari juda ko'p va turli-tuman bo'lib, iqtisodiy adabiyotlarda ular turli belgilari (moddiylik, ishlab chiqarishga yondoshishi, taqdim etish shakllari va shu kabilar) bo'yicha tasniflangan. Shuning uchun ham O'zbekiston Respublikasi Davlat Statistika qo'mitasi tomonidan ishlab chiqilgan va «O'zstandart» agentligining 2006 yil 12 maydagi 05-15-sonli qaroriga asosan tasdiqlanib, amaliyotga joriy etilgan,

FTBXUT muhim ahamiyatga ega bo'ldi. FTBXUT tuzilishiga ko'ra faoliyat turlari bo'yicha xizmatlar tasniflagichi identifikatsiyasi (kodi) va nomlanishidan iborat. Identifikatsiyalash bloki tasniflashning bosqichma-bosqich tizimiga va harfli-raqamli koddan foydalanilgan izchil kodlashtirish tizimiga ega. Eng avvalo harflar bilan **seksiyalar** va qo'shimcha seksiyalar guruhlangan. Seksiyalar (qo'shimcha seksiyalar) **bo'limlarga** guruhlanib ikki xonali son bilan kodlangan. Bo'limlar esa o'z navbatida uch xonali raqamlar bilan kodlangan **guruhlarga** bo'lingan. Guruhlar to'rt xonali raqamli kodda sinflarga, sinflar **turkumlarga** (besh xonali raqamli kod), ular esa **tiplarga** (yetti xonali raqamli kod), tiplar sakkiz xonali raqam bilan kodlangan **turlarga** guruhlangan. Misol tariqasida transport xizmatlari tasnifini ko'rsak.

I-seksiya.	Transport, omborxonalar xo'jaligi va aloqa xizmatlari.
60-bo'lim.	Quruqlikdagi transport xizmatlari va quvurlar orqali mahsulotni yetkazib berish.
60.1-guruh.	Temiryo'l transporti xizmatlari.
60.10-sinf.	Temiryo'l transporti xizmatlari.
60.10 II turkum.	Shaharlararo yo'lovchilarni tashish bo'yicha temiryo'l transporti xizmatlari
60.10. II.20 tur.	Shaharlararo yo'lovchilarni tashish bo'yicha temiryo'l transportining tezyurar poyezdlari xizmatlari va shu kabi.

Shunday qilib, faoliyat turlari bo'yicha xizmatlar FTBXUTda 17 seksiya, 99 ta bo'lim, yuzlab turlarga guruhlangan va ular tegishli ravishda kodlashtirilgan. FTBXUT mamlakat miqyosida xizmatlarni turlari bo'yicha to'g'ri, bir xilda tasniflashni va ular faoliyati to'g'risidagi ma'lumotlarni umumlashtirishga imkoniyat yaratadi.

O'zbekiston Respublikasi Davlat Statistika qo'mitasi 2007 yildan boshlab, xizmatlarning: savdo va ovqatlanish xizmatlari, transport xizmatlari, aloqa va informatizatsiya xizmatlari, moliya xizmatlari, turistik-ekskursiya xizmatlari, mehmonxona xizmatlari, kommunal xizmatlar, maishiy xizmatlar, avtomobil va boshqa texnikalarni ta'mirlash, bolalarni sog'lomlashtirish va sport muassasalari xizmatlari; turlari bo'yicha guruhlashtirib ma'lumotlarni bermoqda. Xizmatlarning bu turlari bo'yicha bajarilgan ishlar hajmi va uning rivojlanish sur'atlari quyidagi jadvalda keltirilgan.

**O‘zbekiston Respublikasida 2007-2009 yillarda bajarilgan xizmatlar
hajmi (mlrd. so‘m)**

Ko‘rsatkichlar	O‘lchov birligi	2007	2008	2009	2009 yil 2007 yilga nisbatan, %
11. Jami xizmatlar (2007 yildan boshlab kuzatilayadi)	mlrd. sum	14058,8	19292,0	26455,8	188,2
YAIM ga %da	%	42,7	45,3	47,2	
shu jumladan kuyidagilar:					
savdo va ovqatlanish xizmatlari	mlrd. sum	2441,9	3357,2	4560,3	186,7
transport xizmatlari	mlrd. sum	4799,8	6448,7	8373,4	174,5
aloqa va informatika xizmatlari	mlrd. sum	841,6	1411,1	1898,0	225,5
moliya xizmatlari	mlrd. sum	869,2	1437,5	2129,1	245,0
turistlar-ekskursiya xizmatlari	mlrd. sum	31,8	40,5	56,9	179,0
mehmonxonona xizmatlari	mlrd. sum	42,7	57,7	86,6	202,8
kommunal xizmatlari	mlrd. sum	2066,9	2513,6	3483,7	168,5
maishiy xizmatlar	mlrd. sum	253,9	326,9	430,7	169,6
avtomobil va boshqa texnikalarni ta’irlash	mlrd. sum	133,2	178,9	234,3	175,9
boshkalar, bolalarni soglomlashtirish va sport xizmatlari qo‘shilib	mlrd. sum	2577,8	3519,9	5202,8	201,8

Ushbu jadval ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, xizmatlarning barcha turlari bo‘yicha o‘shishning yuqori sur’atlari kuzatilmoqda. Xizmatlarni barcha turlari 2007-2009 yillarda 188,2 % ga o‘sgan bo‘lsa, aloqa va informatizatsiya xizmatlari (225,5 %), moliya xizmatlari (245,0 %), mehmonxonona xizmatlari (202,8 %) kabi xizmat turlari yanada yuqori sur’atlar bilan rivojlangan. Xizmatlar sohasining boshqa tarmoqlarga (sanoat, qishloq xo‘jaligi kabi) nisbatan yuqori sur’atlar bilan rivojlanishi uning mamlakat yalpi ichki mahsulot (YAIM) tarkibidagi hissasini oshirmoqda. Agarda 2007 yilda xizmatlar mamlakat YAIMning 42,7 % ni tashkil etgan bo‘lsa, 2009 yilga kelib – 47,2 % ni tashkil qilmoqda. Xizmat turlarini yanada rivojlantirish, bozor infratuzilmasini sifat jihatdan yaxshilash muhim vazifa bo‘lib, xizmatlar hajmini YAIM nisbatan 2010 yilda 49,0 foizga yetkazish ko‘zda tutilgan.

I. SAVDO VA OVQATLANISH XIZMATLARI

1.1. Bozor munosabatlari sharoitida savdoning ahamiyati

Inson jamiyati mavjud ekan, mahsulotlar, tovarlar ishlab chiqariladi, xizmatlar ko'rsatiladi. Jamiyatda kengaytirilgan takror ishlab chiqarish mavjud. Bu degani mahsulot (tovar) ishlab chiqarish kengaytirilgan hajmda va assortimentda takrorlanib turadi. Chunki bir tomondan aholi soni ko'payib borayotgan bo'lsa, ikkinchi tomondan uning ehtiyoji kengayib, yangidan-yangi tovarlar ishlab chiqarilib, do'konlar (bozorlar) to'ldirilmoqda. Bularga mobil telefonlarni, kompyuterlarni misol keltirsak bo'ladi.

Ma'lumki, kengaytirilgan takror ishlab chiqarish to'rt (4) jarayonni o'z ichiga oladi. Bu 1) mahsulotlarni ishlab chiqarish, 2) ularni taqsimlash, 3) ayirboshlash va 4) iste'mol jarayonlaridir. Har bir jarayon o'z navbatida muhimdir. Lekin ishlab chiqarilgan mahsulot (tovar) o'z iste'molchisini topib, u ayirboshlansagina tovar bo'ladi. Ishlab chiqarilgan mahsulotlar savdo sohasida ayirboshlanadi. Shuning uchun ham savdo muhim sohalardan hisoblanadi, ayniqsa bozor munosabatlari sharoitida. Savdo xizmatlarining ahamiyati quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- ayirboshlash jarayonida ishlab chiqarish korxonalari (korxonalar deganda barcha mahsulot ishlab chiqaruvchilarni tushinish lozim) mahsulotlari sotilib, bu mahsulotlarni ishlab chiqarish uchun sarflagan xizmatlari (mablag'lari) qoplanadi. Natijada korxonalarda mablag' paydo bo'lib, xom ashyo va boshqa kerakli narsalar sotib olib, mahsulot ishlab chiqarishni davom ettirish uchun imkoniyat yaratiladi;
- savdo orqali jamiyat a'zolarining moddiy va madaniy ehtiyojlari (talablari) qondiriladi. Shuning uchun ham savdoning qanday tashkil etilganligi, narx-navoning holati muhim ijtimoiy-iqtisodiy xodisadir. Shu bilan bir vaqtda savdo tovar ishlab chiqaruvchining va iste'molchilar (aholi) o'rtasidagi vositachidir. Savdo talabi ko'p tovarlarni ko'proq ishlab chiqarish uchun ishlab chiqarish korxonalarini rag'batlantiradi;
- savdo orqali aholi o'zlarining pul daromadlarini iste'mol tovarlarga almashtirib, hayotlarini davom ettirishga, ishchi kuchini qayta tiklashga ko'maklashadi. Bunda savdo tashkilotlari aholiga sifatli va ekologik toza tovarlarni yetkazib bersalar, aholining salomatligiga katta ta'sir qilgan bo'ladi;

- savdo aholining pul daromadlarini kerakli tovarlarga almashtiribgina qolmay, aholiga turli madaniy-maishiy tovarlar (kir yuvish mashinasi, muzlatgich, televizor, tikuv mashinasi, yengil mashinalar va shu kabilar) taklif qilib, ularning turmush faravonligining oshishiga, madaniy saviyasining ko'tarilishiga ko'maklashadi;
- savdo aholining pul daromadlarini iste'mol tovarlariga almashtirar ekan, bu bo'yicha muomaladagi pul massasiga katta ta'sir qiladi. Bunda banklar muomalaga chiqargan (emissiya qilgan) naqd pullarning juda katta qismi savdo tashkilotlari orqali yana banklarga qaytib keladi. Shunday qilib, savdo pul muomalasini tartibga solib turadi va narx-navoning barqarorligiga olib keladi. Shuning uchun ham barcha savdo qiluvchi sub'ektlar savdo pullarini tezroq banklarga topshirishlari lozim.

Demak, savdo barcha qatnashuvchi tomonlarga o'z xizmati bilan ijobiy ta'sir qilar ekan. Mahsulot ishlab chiqaruvchilar savdo orqali qilgan harajatlarini qoplab qolmasdan, ma'lum miqdorda foyda ham oladi. Sotilgan tovar qiymatidagi soliqlar davlat byudjetiga haqiqiy kelib tushgan hisoblanadi. Iste'molchilar (asosan aholi) o'zlarining moddiy va madaniy ehtiyojini qondirib, ishchi kuchini qayta tiklaydi, turmushi va madaniy darajasi yaxshilanadi. Mamlakatda talab va taklif o'rtasidagi mutanosiblik saqlanib, narx va pul muomalasining barqarorligiga ijobiy ta'sir qiladi.

1.2. Savdo va ovqatlanish sohasida faoliyat yurituvchi sub'ektlar iqtisodiy ko'rsatkichlari

Bozor munosabatlari sharoitida ishlab chiqarilgan mahsulotlar tovar bo'lib, aholining biron-bir ehtiyojini qondirib, tovar-pul muomalasida ishtirok etadi va sotiladi. Tovarlarni ishlab chiqarishdan to iste'molchilarga yetkazguvchi va ularga sotilguncha ulgurji va chakana savdo tashkilotlari (tizimi shahobchalari) qatnashadi. Ulgurji savdo turli mulk shaklida tashkil topgan ulgurji savdo vositachilari (universal, ixtisoslashgan bo'lishi mumkin) turli xil birjalar va savdo markazlari, bazalari orqali amalga oshiriladi. Ulgurji savdo tizimi orqali tovarlar ishlab chiqarish assortimentidan (turlari, xillaridan) savdo assortimentiga o'tkaziladi. Chunki har qanday ishlab chiqaruvchilar o'nlab turdagi mahsulotlarning ko'plab miqdorini tayyorlaydilar. Har qanday savdo shahobchasidan esa minglab turdagi tovarlar iste'molchilarga kam miqdorda (hajmda) sotiladi. Hozirgi bozor munosabatlari sharoitida xalqaro mehnat taqsimoti chuqurlashib, tovarlarni mamlakatlararo

taqsimoti kengaymoqda, natijada xalqaro ulgurji savdo rivojlanib bormoqda.

Ulgurji savdo tashkilotlari katta miqdordagi tovarlarni to haridorlarga sotgunicha saqlashi uchun maxsus jihozlangan omborlari, tashish vositalari bo'ladi.

Ulgurji savdoning asosiy iqtisodiy ko'rsatkichi – **ulgurji savdo** aylanmasidir. Ulgurji savdo aylanmasi - tovarlarni qayta sotish uchun haridorlarga sotishdir. Bularga ishlab chiqarish korxonalarining tayyor mahsulotlarini savdo tashkilotlariga, savdo tashkilotlari omborlaridan boshqa savdo, ovqatlanish va boshqa korxonalariga, tadbirkorlarga sotish kabilar kiradi. Ulgurji savdo bilan vazirliklar, davlat muassasalari, «O'zbeksavdo» konserni, «O'zbekbirlashuv» korporatsiyasi ulgurji bazalari, xorijiy kompaniyalar, qo'shma va xususiy korxonalar shug'ullanmoqda. Hozirgi bozor iqtisodiyoti sharoitida ulgurji savdoning alohida turi bo'lmish birja savdolari tez rivojlanmoqda. O'zbekistonda quyidagi birjalar faoliyat yuritmoqda:

- Respublika «Kuchmas mulk birjasi» va uning viloyatlardagi filiallari;
- Respublika «Tovarlar va xom ashyolar birjasi» va viloyat filiallari;
- Respublika «Fond birjasi» va uning viloyatlardagi bo'limlari;
- Respublika «Valyuta birjasi».

Mamlakat hududlaridagi juda ko'p mayda chakana savdo shahobchalarini tovarlar bilan ta'minlash maqsadida Respublika Prezidenti I.A.Karimovning 2006 yil 6 martdagi «Ulgurji savdo uyushmasi faoliyatini tashkil etish to'g'risida»gi qaroriga asosan «O'zbekulgurjisavdoinvest» uyushmasi, viloyatlarda esa uyushmaning xududiy ulgurji savdo bazalari tashkil etildi.

Ulgurji savdo aylanmasi ulgurji savdo tizimidan ulgurji tarzda sotilgan barcha tovarlar qiymatlarining yig'indisi bo'lib, uning hajmi ombor ulgurji tovar aylanmasi va tranzit ulgurji tovar aylanmasidan tashkil topadi. Ombor ulgurji tovar aylanmasida tovarlar dastlab sotuvchilardan ulgurji baza omborlariga olib kelingan va keyinchalik haridorlarga ombordan sotilgan hajmi hisoblanadi. Agarda ulgurji savdo tizimi tovarlarni sotuvchidan to'g'ridan-to'g'ri haridorga sotishni tashkil etgan bo'lsa, tranzit ulgurji savdo aylanmasiga kiradi. Tranzit savdo aylanmasi ulgurji savdo tizimi hisob-kitobda (to'langan) qatnashgan va hisob-kitobda qatnashmagan (to'lanmagan, ya'ni haridor o'zi to'lagan, ulgurji savdo tizimi, faqat vositachi sifatida qatnashgan) bo'lishi mumkin.

Savdoda muhim ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkich-chakana tovar aylanmasidir. Chakana tovar aylanmasi – savdo va boshqa tashkilot,

korxonalar, firma va yakka tadbirkorlarning turli xil tovarlarni oxirgi iste'mol uchun aholiga, hamda jamoa iste'moli uchun haridorlarga (kasalxonalar, dam olish uylari, bolalar bog'chasi va shu kabilar) sotilgan qiymatlarining yig'indisidir. Chakana savdo aylanmasi hajmiga oziq-ovqat va nooziq-ovqat mahsulotlarini sotish summasidan tashqari, quyidagilar ham kiradi:

- kitob, gazeta, jurnallar sotishdan tushgan tushum;
- avtomobillarni va boshqa madaniy buyumlarni ta'mirlashdan tushgan tushum;
- dori-darmonlarni sotishdan (dorixonalarda va boshqa muassasalarda) tushgan tushum;
- poyafzal, kiyim-kechaklarni ta'mirlashdan tushgan tushum;
- prokat punktlari tushumi;
- kreditga sotilgan tovarlar qiymati (to'liq qiymati, sotilgandan);
- mayda-ulgurji savdo aylanmasi (kasalxonalar, dam olish uylari, bolalar bog'chasi va shu kabilar).

Demak, do'konlardan tovarlar haridorlarga naqd pulga, bank cheklari, bank plastik kartochkalari, bank orqali pul ko'chirish yo'llari bilan, hamda kreditga sotilishi mumkin.

Savdo bilan mulk shakli jihatidan: davlat savdo korxonalari, qo'shma va xususiy savdo korxonalari, aksioner jamiyatlari, mas'uliyati cheklangan jamiyatlar, matlubot kooperatsiyasi kabilar shug'ullanadi.

Chakana savdo aylanmasi hajmi muhim ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkich bo'lib, uning mohiyatini quyidagilarda ifodalash mumkin:

- chakana savdo aylanmasi tovarlarning kengaytirilgan takror ishlab chiqarish jarayonining oxirgi iste'mol jarayoniga o'tib, harakatini tugatganini bildiradi.
- ishlab chiqilgan tayyor mahsulot tovar sifatida sotilib oxirgi iste'molchisini topsagina (summasi – chakana tovar aylanmasi) ishlab chiqaruvchi mahsulotni ishlab chiqarish uchun qilgan harajatlarini haqiqatdan qoplab, daromad olgan hisoblanadi. Davlat byudjetiga ham kelib tushgan soliqlar real bo'ladi (mahsulot tannarxiga kiritilgan soliqlar). Demak ishlab chiqaruvchi va boshqa xizmat ko'rsatuvchi korxonalariga faoliyatini yana davom ettirish uchun mablag' kelib tushadi va imkoniyat tug'iladi.
- aholi pul tariqasida olgan daromadlarini savdo orqali pul mablag'larini tovarga almashtiradi (oldi-sotdi jarayoni). Natijada chakana savdo mamlakatdagi pul muomalasiga ta'sir ko'rsatadi. Muomalaga chiqarilgan pul massasining 70-80 % chakana savdo orqali bankga qaytib keladi.

- chakana savdo aylanmasi hajmi, tarkibi va ularning o'zgarishi, aholining turmush darajasini va uning o'zgarishini ifodalaydi. Aholi daromadi ko'payib, turmushi yaxshilansa, daromadining ma'lum qismini madaniy-maishiy (muzlatgich, televizor, kir yuvish mashinasi va shu kabilar) tovarlar sotib olishga sarflaydi;
- chakana tovar aylanmasi hajmining ko'payishi (inflyatsiya darajasi yuqori bo'lmagan sharoitda), umuman mamlakat iqtisodiyotining rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi (rivojlanayotganligini bildiradi).

Savdoda tovar aylanmasi hajmi va uning o'zgarishiga, aholi daromadlari va ularning ko'payishi, tovar zahiralarning qoldig'i va ularning uzluksiz ta'minoti, savdo shahobchalarining mavjudligi (soni va maydoni) va ularning joylanishi, tovarlar narxlar va ularning o'zgarishi va boshqa shu kabi omillar ta'sir qiladi.

Savdo korxonalarining muhim ko'rsatkichlaridan biri tovar zahiralardir. Savdo korxonalarida tovar zahiralari mutloq summalarda va necha kunlik ekanligi bilan ifodalanadi. Tovar zahiralari qoldig'i kunlarda rejalashtiriladi. Tovar zahiralari rejasi asosan joriy zahira uchun kunlarda aniqlanadi. Rejalashtirishda har bir joriy zahira tovar assortimenti (turlari) bo'yicha ta'minot davri (bu xil tovarni ta'minotchidan necha kunda sotib olinishi), ushbu tovarning sotilishi (bir kunda o'rtacha qancha sotiladi) va boshqa omillar hisobga olingan holda aniqlanadi. Lekin hozirgi paytda juda ko'p savdo shahobchalarining mavjudligi va ulardagi tovarlar assortimentining ko'pligi tovar zahiralarning qoldig'i barcha savdo shahobchalarida optimal rejalashtiriladi (kunlarda) deb bo'lmaydi. Shuning uchun ham ayrim savdo shahobchalarida juda katta hajmdagi tovar zahiralari to'planib qolgan.

Tovar zahiralarning haqiqiy qoldig'i sumlarda va necha kunlik borligi aniqlanadi. Tovar zahiralarning haqiqiy qoldig'i necha kunga yetishi tovar zahiralarning haqiqiy qoldig'ini (aniq bir sanaga) kelgusi davrda (oyda) sotiladigan (sotilishi rejalashtirilgan) bir kunlik savdo aylanmasiga bo'lib topiladi. Bu ko'rsatkichni har bir tovar turlari bo'yicha ham, savdo korxonasi bo'yicha ham aniqlash mumkin. Tovar zahiralarning necha kunga yetishi tovar zahiralari haqiqiy qoldiqlarini (aniq bir sanaga) kelgusi davrda sotilishi rejalashtirilgan bir kunlik savdo aylanmasiga bo'lib

$$TZK = \frac{TZ * D}{TA}$$

Bu yerda: TZK – tovar zahiralarning necha kunlik ekanligi, kunlarda;

TZ – tovar zahiralarning haqiqiy qoldig‘i, sumlarda;

D – Ushbu davrdagi kunlar soni;

TA – reja bo‘yicha sotilishi lozim bo‘lgan tovarlar summasi.

Bundan tashqari, tovar zahiralarga sarflangan summaning (mablag‘ning) necha kunda aylanishi yoki necha marta aylanishi muhim ko‘rsatkichdir. Bu ko‘rsatkich voqea, hodisalar sodir bo‘lgandan keyin, ya‘ni tovar zahiralari sotilib bo‘lgandan keyin aniqlanadi. Shuning uchun ham tovar zahiralarning necha kunligi bilan tovar zahiralari aylanishi kunlarining farqi katta.

Tovar zahiralarning aylanishi (TZA) tovar zahiralarning o‘rtacha summasini o‘rtacha bir kunlik tovar aylanmasi summasiga bo‘lib topiladi.

$$TZA = \frac{\overline{T3} * D}{TA}$$

Bu yerda: $\overline{D}$ – tovar zahiralarning o‘rtacha summasi.

Bu ko‘rsatkichlarni hisoblash uchun ma‘lumotlar buxgalteriya va statistik hisobotlardan olinadi. Yuridik shaxs maqomiga ega bo‘lib, savdo va ovqatlanish faoliyati bilan shug‘ullanuvchi korxonalar va tashkilotlar quyidagi statistik hisobotlarni to‘ldirib, belgilangan muddatlarda o‘z joyidagi tuman yoki shahar statistika bo‘limiga topshiradilar:

- 1-savdo (1-torg) «Ulgurji va chakana tovar aylanmasi to‘g‘risida» shakli (oylik)

- 3-savdo (3-torg) «Tovarlar sotish va qoldiqlar to‘g‘risida» (choraklik) bu hisobotlar shakli O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasining 2008 yil 10 noyabrdagi 4-son qarori bilan tasdiqlangan. «Ulgurji va chakana tovar aylanmasi to‘g‘risida»gi 1-savdo shakli 3 bo‘limdan iborat. 1-bo‘limi «Ulgurji va chakana tovar aylanmasi» deyiladi. Unda alohida qatorlarda: savdo tarmog‘ining chakana tovar aylanmasi, ovqatlanish korxonalarining chakana tovar aylanmasi, jami chakana tovar aylanmasi hamda ulgurji savdo aylanmasi ko‘rsatkichlari ming so‘mlarda, hisobot davri tovar aylanmasi (hisobot tuzilgan oy), yil boshidan tovar aylanmasi ustunlarida ko‘rsatiladi. O‘sha joyda, alohida ma‘lum tarzida yil boshidan chakana tovara ylanmasi turlari bo‘yicha (cheklar, plastik kartochka bo‘yicha, kreditga, boshqa naqd pulsiz usullar bilan) ko‘rsatiladi. 2-bo‘lim «sotilgan va qoldiq tovarlar» deb atalib, unda asosiy oziq-ovqat (20 nomdagi) va nooziq-ovqat (18 nomdagi), hamda tibbiyot mahsulotlarining hisobot oyida chakana savdoda sotilgan,

ovqatlanish korxonalariga harajat qilingan (ishlatilgan) mahsulotlar, oy oxiriga chakana tarmoqlarda va omborlarda tovarlar qoldig‘i ko‘rsatiladi.

1.3. Tovar aylanmasi dinamikasini statistik o‘rganish

Ma’lumki chakana tovar aylanmasi hajmi (summasi) sotilgan tovar hajmini (miqdorini-q) uning sotish bahosiga (p) ko‘paytmasiga teng. Demak joriy davr tovar aylanmasi – q_1p_1 bo‘lib, barcha tovarning joriy davrdagi tovar aylanmasi yig‘indisi summasi $\sum q_1p_1$ deb belgilash mumkin. O‘tgan davr barcha tovarlar chakana tovar aylanmasi $\sum q_0p_0$ bo‘ladi. Chakana tovar aylanmasining davr mobaynida o‘zgarishi, indeks yo‘li bilan aniqlanib, joriy davr tovar aylanmasini ($\sum q_1p_1$) o‘tgan davr tovar aylanmasiga ($\sum q_0p_0$) bo‘lib topiladi.

$$I_{qp} = \frac{\sum q_1p_1}{\sum q_0p_0};$$

Hozirgi bozor munosabatlari sharoitida turli mulkka asoslangan savdo jarayonida sotilgan barcha tovarlarning hajmi (miqdorini), ularni bahosini aniqlash murakkab masala. Xozirgi paytda narxlarni tartibga solish darajasiga qarab:

- davlat tomonidan qayd qilinadigan baholar (narxlar);
- davlat tomonidan tartibga (regulirovka) solinadigan narxlar;
- erkin (bozordagi talab va taklif asosida shakllanadigan) bozor narxlari mavjud;

Asosiy tovarlarga erkin narxlar bo‘lganligi uchun joylarda bir xil tovarlarga ham narxlar har xildir. Bunday sharoitda narxlarning holatini va o‘zgarishini statistik kuzatish katta muammodir. Asosiy oziq – ovqat tovarlari (14 xildan ko‘proq – un, guruch, go‘sht, sut, tuxum va shu kabilar) narxlari muntazam kuzatilib boriladi. Umuman olganda 300 xil tovar turlari va xizmatlarning narxlari kuzatiladi va o‘rganiladi.

Misol: Savdo do‘konida joriy va o‘tgan oylarda sotilgan tovarlar to‘g‘risida quyidag ma’lumotlar mavjud.(raqamlar shartli ravishda keltirilgan).

№	Nomi	O'tgan oyda			Joriy oyda		
		miqdori kg q_0	narxi (bahosi) so'm, p_0	summasi ming so'm $q_0 p_0$	miqdori kg q_1	narxi (bahosi) so'm, p_1	summasi ming so'm $q_1 p_1$
1	Shakar	4200	3200	13440,0	5400	2800	15120,0
2	Bug'doy uni I-nav	8500	650	5525,0	10300	800	8240,0
3	O'simlik yog'i	3600	2400	8640,0	4000	2500	10000,0
	Ja'mi:	16300	x	27605,0	19700	x	33360,0

Do'kondagi 3 turdagi savdo aylanmasi summasi joriy oyda 33360,0 ming so'm bo'lgan bo'lsa, o'tgan oyda 27605,0 ming so'm bo'lgan, mutloq farqi $-5755,0$ ming so'm ($33360,0 - 27605,0$) ya'ni tovar aylanmasi shuncha so'mga ko'paygan. Ushbu ko'payishga (farqga) sotilgan tovarlar miqdori (hajmi kg) ularning narxi, hamda tarkibining o'zgarishi ta'sir qilgan. Bu omillarning ayrimlari tovar aylanmasi ko'payishga, ayrimlari esa kamayishga olib kelgan. Bu 3 ta omillarning (miqdor, narx va tarkibining o'zgarishi) qaysi biri qanday (ijobiy yoki salbiy) va qanchalik ta'sir qilganligini iqtisodiy indekslardan foydalanib aniqlaymiz.

$$I_{qp} = \frac{\sum q_1 p_1}{\sum q_0 p_0} = \frac{(5400 \times 2800) + (10300 \times 800) + (4000 \times 2500)}{(4200 \times 3200) + (8500 \times 650) + (3600 \times 2400)} = \frac{33360,0}{27605,0} = 1,208$$

Tovar aylanmasi indeksi joriy oyda o'tgan oyga nisbatan $-1,208$ ni tashkil etadi. Agarda foizlarda ifodalaydigan bo'lsak joriy oyda tovar aylanmasi o'tgan oyga nisbatan 20,8 % ga ko'paygan.

$$I_q = \frac{\sum q_1 p_0}{\sum q_0 p_0} = \frac{(5400 \times 3200) + (10300 \times 650) + (4000 \times 2400)}{(4200 \times 3200) + (8500 \times 650) + (3600 \times 2400)} = \frac{33575,0}{27605,0} = 1,216$$

Demak sotilgan tovarlarning hajmi (miqdori) o'zgarishidan (tovarlar umumiy miqdori $19700\text{kg} - 16300\text{kg} = 3400\text{kg}$ ko'p sotilgan) tovar aylanmasining umumiy summasi 1,216 indeksga oshgan ya'ni foizda

ifodalasak 21,6 % ga oshgan. Sotilgan tovarlar miqdorining (hajmining) tovar aylanmasiga ta'sirini mutloq summada aniqlash uchun, iqtisodiy indeksning suratidagi summadan maxrajini ayirish kerak. Sotilgan tovarlar miqdorining tovar aylanmasi summasiga ta'siri $= \sum q_1 p_0 - \sum q_0 p_0 = 33575,0 - 27605,0 = 5970,0$ ming so'm. Agarda boshqa omillar o'zgarimganda tovar aylanmasi joriy oyda o'tgan oyga nisbatan 5970,0 ming so'm ko'p bo'lar edi.

Narx o'zgarishning tovar aylanmasiga ta'sirini quyidagi narx indeksi formulasiga asosan topishimiz mumkin.

$$I_p = \frac{\sum q_1 p_1}{\sum q_1 p_0} = \frac{33360,0}{33575,0} = 0,994$$

Demak narxlarning uchala tovarlar bo'yicha o'rtacha o'zgarishi (pasayishi), tovar aylanmasining umumiy summasini 0,006 indeksga yoki 0,6 % ga kamaytirgan. Mutloq miqdorda o'rtacha narxning pasayishning tovar aylanmasiga ta'siri $\sum q_1 p_1 - \sum q_1 p_0 = 33360,0 - 33575,0 = -215,0$ ming so'm bo'lgan. Bu summa iste'molchilarning o'rtacha narx pasayishdan ushbu davrda tejab qolgan summasini bildiradi. Agarda o'rtacha narx pasayimganda iste'molchilar joriy oyda shuncha miqdordagi tovarlarni sotib olish uchun 215,0 ming so'm ko'p pul sarflar, tovar aylanmasi esa shu summaga ko'p bo'lar edi. Lekin jadvaldan ko'rinib turibdiki bug'doy uni va o'simlik yog'ining narxlari oshgan. Bu tovarlarning sotib olish uchun iste'molchi qo'shimcha mablag' sarflagan, tovar aylanmasi ham narx oshishi natijasida ko'paygan. Uni hisoblash qiyin emas.

Bu 2 ta omil (miqdor va narx) ta'siri umumiy tovar aylanmasi o'zgarishni beradi.

indeksda: $I_{qp} = I_q \times I_p = 1,216 \times 0,994 = 1,208$ yoki 120,8 % demakdir.

mutloq miqdorda: $5970,0 - 215,0 = +5755,0$ ming so'm.

1.4. Savdoning rivojlanishi va uning muammolari

Hozirgi paytda xizmat ko'rsatish sohasida savdo, ovqatlanish va transport xizmatlari eng katta hissani tashkil etadi. Savdo va ovqatlanish korxonlari faoliyatining asosiy ko'rsatkichi chakana tovar aylanishidir. Bu ko'rsatkich hisobot davrida korxon tashkilotlariga (yuridik shaxslarga) hamda aholiga oxirgi iste'mol uchun sotilgan tovarlar qiymatlarining yig'indisini bildiradi.

Savdo va ovqatlanish sohasidagi xizmatlar yildan-yilga rivojlanib, tovarlarni turlari ko‘payib, xizmat sifati yaxshilanib bormoqda. Natijada chakana tovar aylanmasining yildan-yilga muntazam ravishda yuqori sur‘atlar bilan o‘sib borayotganligida ifodalanmoqda.

2-jadval

№	KO‘RSATGICHLAR	YILLAR								
		2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
1	Chakana tovar aylanmasi, mlrd sumda (joriy baholarda)	1787.5	2699.9	3786.3	4289.7	4787.5	5577.4	7453.8	9574.6	12682.3
2	O‘shish sur‘atlari %									
	A) Zanjirsimon usulda	.	151.0	140.0	113.3	111.6	116.5	133.6	128.4	132.5
	B) Bazis usulda	.	151.0	211.8	240.0	267.8	312.0	417.0	535.6	709.5

Jadval ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, chakana tovar aylanmasi hajmi mamlakatimizda yildan-yilga muntazam ravishda yuqori sur‘atlar bilan o‘shib bormoqda. Bunga asosiy sabab iqtisodiyotimizni samarali rivojlanganligiga, aholi daromadlarining ko‘payib borayotganligi, xalq xo‘jaligi tarmoqlarining aholi ehtiyoji uchun zarur tovarlarni ko‘proq ishlab chiqarayotganligi hamda ularning sifatini yaxshilanib boryotganligidir.

Jadval dinamikasi quyidagicha:

Chakana tovar aylanmasi ushbu 9 yilda 7 baravardan ko'proq ko'paygan, ya'ni uning hajmi 2000 yilda 1787.5 mlrd so'mni tashkil qilgan bo'lsa, 2008 yilga kelib, mamlakatimiz chakana tovar aylanmasi summasi hajmi 12682.3 mlrd so'mga yetgan.

Chakana tovar aylanmasi muhim ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatgichdir. Chakana tovar aylanmasi bir tomondan aholi daromadlari va ularning turmush darajasini ifodalaydi. Ikkinchi tomondan chakana tovar aylanmasi ishlab chiqarilgan mahsulot va ko'rsatilgan xizmatlarni iste'molchilar tomonidan qabul qilinganligini bildirib, ularni sotuvchilar (ishlab chiqaruvchi va xizmat ko'rsatuvchi tarmoq korxonalari) ishlab chiqarish harajatlarini qoplab, ma'lum miqdorda foyda olganligini bildiradi. Bu esa o'z navbatida mahsulotlarni yanada ko'proq ishlab chiqarishni va xizmat ko'rsatishni davom ettirishni ta'minlaydi. Tovar va xizmatlar baholiriga qo'shilgan turli soliqlar ham iste'molchiga sotilgan hisoblanib, davlat byudjeti daromadlarini ko'paytiradi.

Chakana savdo va ovqatlanish hajmi o'sib borganligi bilan bir vaqtda bu borada, to'siq va kamchiliklar, muammolar ham mavjuddir.

Ular qo'yidagilarda o'z aksini topadi:

- ✓ Savdo do'konlarining ko'pchiligi xususiy bo'lib, tovarlarni saqlash joylari va sotish maydonlari juda kichikligi. Ayniqsa, bu qishloq xo'jaligidagi savdo do'konlarida juda sezilarlidir. Bu muammo katta gabaritli va keng assortimetdagi tovarlarni sotib olish imkonini cheklaydi;
- ✓ Joylarda xududlar bo'yicha ulgurji savdo bilan shug'ullanuvchi sub'ektlarning kamligi, ayrim tovarlarni iste'molchiga yetkazib berishda muammolarning mavjudligi;
- ✓ Savdo do'konlarining barcha tovarlarini ham sifatli deb bo'lmasligi;
- ✓ Sotuvchilarning murakkab tovarlarni (musiqa asboblari, elektr tovarlari va shu kabilar) ishlatishni bilmasliklari, ko'plarining o'z kasbi bo'yicha savodlari pastligi yoki umuman yo'qligi;
- ✓ Savdo do'konlarining ko'pchiligi kichik bo'lishiga qaramasdan, turli tovarlarning (bir joyda yonma-yon saqlanishi mumkin bo'lmagan) bir joyda saqlanib sotilayotganligi va buning natijasida tovarlarning sifati o'zgarishi va shu kabi bir qator muammolarning mavjudligidir.

Savdo do'konlari ko'pchiligining joylari kichik bo'lganligi sababli, hududlarda (katta yo'llar kesishgan, transport aloqasi yaxshi yo'lga qo'yilgan joylarda) ulgurji tovarlar bazasini tashkil etish lozim. Bu bazalar maxsus jihozlangan bo'lib, tovarlarni saqlash uchun yetarli sharoitga ega bo'ladi. Bu bazalarda ushbu tovar turlari bo'yicha mutaxassislar

ishlaydigan bo'lsa, tovarlarning sifati dastlabki nazoratdan o'tkaziladi. Ayniqsa, bunday bazalar kichik savdo do'konlarini muntazam kerakli assortimentda tovarlar bilan ta'minlab turishda muhim vositachilik vazifasini o'taydi. Ma'lumki, chakana savdo do'konlari kichik hajmdagi va juda keng (ko'p) assortimentdagi tovarlarni sotib oladi va aholiga sotadi. Shuning uchun ham ular to'g'ridan-to'g'ri ishlab chiqarish korxonalarini bilan tayyor mahsulotlarini sotib olish bo'yicha shartnomalar tuzishga qiynalishadi. Chunki ishlab chiqaruvchilar katta hajmda, lekin ma'lum (kichik) assortimentdagi mahsulotlarni ishlab chiqaradi va sotadi. Bu borada ulgurji savdo bazalari shunday ko'p sonli kichik chakana savdo do'konlari va bir necha turdagi tayyor mahsulot ishlab chiqaruvchi korxonalar o'rtasida muhim rol o'ynaydi. Demak, ulgurji savdo bazalari ishlab chiqaruvchilardan tayyor mahsulotlarning bir necha turini katta hajmda sotib olib, ularni chakana savdo korxonalariga kichik miqdorda (hajmda) lekin ko'p assortimentda sotar ekan. Tovarlarning ishlab chiqaruvchi korxonalardan to'g'ri molchilarga yetkazilganga qadar bo'lgan harakati tovar harakati bo'lib, bu harakat va harakat davri imkoni boricha juda qisqa bo'lishi lozim.

Savdo do'konlaridagi tovarlar sifatli bo'lishi bilan bir vaqtda ular sotulguncha to'g'ri, tovarlar xususiyatidan kelib chiqib saqlanishi lozim. Buning uchun chakana savdo korxonalarida yetarlicha jihozlar (polkalar, shkaflar, muzlatgichlar va shu kabilar) bo'lishi, sotuvchilar ham tovarlarning xususiyatlarini va qanday foydalanishni bilishi kerak. Bugungi kunda chakana savdo do'konlarida ishlayotgan sotuvchilarning ko'pchiligi, maxsus bilimga ega emas. Shuning uchun ham o'rta maxsus kasb-hunar kollejlari «Oziq-ovqat tovarshunosligi», «Nooziq-ovqat tovarshunosligi», «Madaniy-maishiy mollar tovarshunosligi» mutaxassislik yo'nalishlarini ochib, maxsus bilimga ega bo'lgan sotuvchi kadrlar tayyorlansa ijobiy ish qilingan bo'lar edi.

Umuman olganda, xizmat ko'rsatish sohasi sub'ektlari faoliyatlari ko'rsatkichlarini to'g'ri aniqlash, aniq hisoblash, ma'lumotlarni to'plash muhim ishlardan biri bo'lib, bu ma'lumotlar asosida xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirish, faoliyat samaradorligini oshirish bo'yicha to'g'ri boshqaruv qarorlarini qabul qilish lozim bo'ladi.

“Savdo va ovqatlanish xizmatlari statistikasi” mavzusi bo‘yicha nazorat savollari

1. Bozor munosabatlari sharoitida savdoning funksiyalari va ahamiyati.
2. Chakana savdo korxonalarining asosiy ko‘rsatkichlari.
3. Chakana savdo aylanmasining mohiyati.
4. Chakana savdo aylanmasining tarkibi.
5. Chakana savdo aylanmasi hajmiga ta’sir etuvchi omillar va ularning tahlili.
6. Chakana savdo aylanmasi hajmining rivojlanishi.
7. Chakana savdoda plastik kartochkalardan foydalanishning ahamiyati.
8. Chakana savdoni rivojlantirishdagi muammolar.
9. Chakana tovar aylanmasi dinamikasini statistik o‘rganish.

II. TRANSPORT XIZMATLARI STATISTIKASI

2.1. Transport xizmatlarining ahamiyati va ko'rsatkichlari

Transport xalq xo'jaligining muxim tarmog'idir. Transport ishlab chiqarish tarmoqlari korxonalariga xomashyo, materiallar, asbob – uskunalar, yetkazib berib, ular ishlab chiqargan tayyor mahsulotlarni iste'molchilarga yetkazib beradi. Axoliga turli transport xizmatlari ko'rsatadi.

Transport xizmatlari temir yo'l, xavo yo'llari, quvur yo'llari va avtomobil transportlari tomonidan amalga oshiriladi. O'zbekiston Xukumati mustaqillikning dastlabki yillaridan transport xizmatini tashkil etish va boshqarish tizimini bozor munosabatlariga mos ravishda takomillashtirish ishlarini amalga oshirdi. Xususan, 1992 yil boshida "O'zbekiston havo yo'llari" Milliy aviakompaniyasi, 1994 yilda esa "O'zbekiston temir yo'llari" Davlat aksionerlik kompaniyasi tashkil etildi. 1993 yilda tuzilgan "O'zavtotrans" Davlat aksionerlik kompaniyasi keyinchalik transport tizimida raqobatni rivojlantirish maqsadida bu kompaniya tugatilib, avtomobilchilarning xududiy uyushmalari tashkil topdi. Avtomobil transporti soxasida xususiy va uyushma mulkiga asoslangan xizmat ko'rsatuvchilar soni ko'paydi.

Mustaqillik yillarida transport turlarining barchasi rivojlandi, yangi zamonaviy transportlar olindi, yangi temir yo'llari qurildi, mavjudlari ta'mirlandi. Temir yo'l transportida Toshkent – Samarqand liniyasining elektrlashtirilishi yuk tashish xajmini ko'paytirish, tannarxini arzonlashtirishga olib keldi. Uch quduq – Nukus hamda G'uzor – Boysun – Qumqo'rg'on temir yo'llarining qurilib foydalanishga tushirilishi Ustyurt platosidagi va Qashqadaryo, Surxondaryo dashtlaridagi foydali qazilmalardan samarali foydalanish, xalq xo'jaligi uchun kerakli yuklarni tezroq va arzon yetkazish imkoniyatini yaratdi.

Transport xizmatlari tarkibida avtomobil transporti katta hissani tashkil etadi. Xozirgi paytda 183,6 ming kilometrdan ko'proq avtomobil yo'llari mavjud bo'lib, ularni qurish va rekonstruksiya qilish ishlariga yildan – yilga ko'proq mablag' sarflanmoqda. 2008 yilda bu ishlarga 397,2 mlrd. sum sarflangan bo'lsa, 2009 yilda avtomobil yo'llarini qurish va rekonstruksiya qilishga harajatlar o'tgan yilgidan 134% ko'proq amalga oshirildi. Bu borada Beynov – Buxoro – Samarqand – Toshkent – Andijon

xalqaro avtomobil yo'lini kengaytirib, 4 qatorli yo'lga aylantirish, Buxoro – Olot va Samarqand – G'uzor yo'llarini rekonstruksiya qilish ham muxim ahamiyatga ega. Avtomobil yo'llarida yo'lovchilarga xizmat ko'rsatishda Samarqanddagi "Isuzu" avtomobil ishlab chiqaruvchi va Asakadagi yengil avtomobillar ishlab chiqaruvchi qo'shma korxonalarda tayyorlangan avtomobillar yaxshi xizmat qilmoqda.

"O'zbekiston havo yo'llari" aviakompaniyasi samolyotlari MDX mamlakatlarining deyarli barcha yirik shaharlari va 20 dan ortiq boshqa xorij davlatlariga to'g'ridan – to'g'ri uchmoqda. Hozir kompaniyada "Boing", Il – 76, Il- 86, Tu – 154, A – 310 va shu kabi zamonaviy samolyotlar xizmat qilayapti. Ular shoshilinch, qimmatbaxo va tez ayniydigan yuklarni tashishda, yo'lovchilarga tez va sifatli xizmat ko'rsatishda muxim rol o'ynamoqda. Toshkent, Samarqand, Farg'ona, Navoiy kabi yirik shaharlar aeroportlari ta'mirlanib, yangi texnika bilan jixozlangan. Navoi xalqaro aeroportida intermodal logistika markazining tashkil etilishi, sharq mamlakatlari bilan havo yo'llarining rivojlanishiga katta imkoniyat yaratadi. "O'zbekiston havo yo'llari" Milliy aviakompaniyasi, samolyotlar parkini har jihatdan qulay, zamonaviy, hamda tejamkor bo'lgan "Toshkent aviatsiya ishlab chiqarish birlashmasi"ning yangi Il – 114 – 100 rusumli samolyotlari bilan to'ldirilmoqda. Bundan tashqari, 2011 – 2014 yillarda yana 4 ta "Boing - 767", "Boing - 787" samolyotlarini sotib olishga kelishilgan. Bu yangi mashinalar zamonaviy texnika bilan jixozlangan bo'lib, yo'lovchilarga qulayliklar yaratilgan. Natijada yangidan – yangi havo yo'llari ochilib, aviatashish xajmini ko'payishiga xizmat qiladi. Xozir aviakompaniya samolyotlari Yevropa, Osiyo va Amerika qitalarining qirqdan ziyod shaharlariga parvozlarni muntazam ravishda amalga oshirilmoqda.

Xozirgi paytda avtomobil xizmati ko'rsatuvchi korxonalar (yuridik shaxslar maqomiga ega bo'lgan sub'ektlar) quyidagi statistik hisobotlarni to'ldirib, tuman (shahar) statistika bo'limlariga topshiradilar.

3 – tr (avto) shakli "Avtomobil transporti ishi to'g'risida" hisobot, oylik bo'lib, bu hisobotda avtomobillar (yuk tashuvchi, avtobuslar, hamda yengil avtomobillar) bajargan ishlari ya'ni tashigan yuklari (tonnada) va yuk aylanmasi (tonna - kilometrda); tashilgan passajirlar (ming kishi) va yo'lovchi tashish aylanmasi (ming yo'lovchi - kilometr) ko'rsatiladi.

5 – tr (avto) shakli, choraklik "Qatnov turlari bo'yicha avtomobil transporti xizmati to'g'risida" hisobot. Bu hisobotda qatnov turlari

bo'yicha transportlar tomonidan bajarilgan ishlardan (tashilgan yuk, yo'lovchilar) tashqari, bu xizmatlardan olingan tushumlar (ming sumda) ko'rsatiladi.

1 – tr (avto) shakli, yillik “Avtomobil transporti va xo'jalik avtomobil yo'llari uzunligi to'g'risida” hisobot. Bu hisobot yillik bo'lib avtomobillar turlari, ulardan foydalanilgan vaqt, bajarilgan ish hamda, xo'jalik avtomobillar yo'llari xaqida to'liq ma'lumot beradi.

Transport xizmatlari bajarilgan ishlari buyicha asosiy kursatkichlari quyidagilardir:

- tashilgan yuk – yuk tashuvchi transportlarda barcha turdagi tashilgan yuklarning og'irligi tonnalarda ko'rsatiladi;
- yuk aylanmasi – tashilgan yuklarni tashish masofasini (kilometr) hisobga olgan holda ifodalaydi. Bu ko'rsatkich har bir qatnov bo'yicha yukni ushbu qatnov masofasiga (yuk bilan bosib o'tilgan masofa) ko'paytirib aniqlanadi va tonna – kilometrlarda (t/km) ifodalanadi;
- tashilgan yo'lovchi – passajir tashuvchi transportlarda tashilgan yo'lovchilar soni bilan ifodalanadi;
- yo'lovchi aylanmasi – tashilgan yo'lovchini tashish masofasini hisobga olgan holda ifodalaydi. Bu ko'rsatkich tashilgan yo'lovchilar sonini har bir qatnov bo'yicha tashish masofasiga ko'paytirib aniqlanadi;
- avtomobilning korxonada bo'lishi (avtomobil - kunlar) - har bir tur avtomobillarning hisobot yili davrida avtokorxonada bo'lgan barcha kalendar kunlarning (bayram va dam olish kunlari ham hisobda) jamlash orqali topiladi va avtomobil – kunlar hisobida ifodalanadi;
- avtomobillarning ishda bo'lishi (avtomobil - kunlar) – bir kecha kunduzda necha smena ishlaganligidan qat'iy nazar, hisobot davrida ishga (liniyaga) chiqarilgan avtomobillar sonini jamlash (avtomobillar turlari bo'yicha) bilan topiladi. Bu ko'rsatkichlar asosida korxonaning avtomobil parkidan foydalanishi ko'effitsiyenti aniqlanadi. Avtomobil parkidan foydalanish ko'effitsiyenti avtomobillarning ishda bo'lgan vaqtini (avtomobil - kunlar) avtomobillarning korxonada bo'lgan avtomobil – kunlarga bo'lib topiladi. Bu ko'rsatkich $0 < K < 1$ bo'lib, 1,0 ga qancha yaqin bo'lsa, demak korxonada avtoparkdan shuncha yaxshi foydalanganligini bildiradi.

$$\text{Avtoparkdan foydalanish ko'effitsiyenti} = \frac{\text{Avtomobillarni ishdagi vaqti (avtomobil - kunlar)}}{\text{Avtomobillarning korxonadagi vaqti (avto - kunlar)}}$$

Xuddi avtomobil korxonalari topshiradigan statistik hisobotlarni tegishli ravishda havo yo‘llari bajargan ishlari bo‘yicha aeroportlar, temir yo‘llari bo‘yicha temir yo‘l vokzallari sub‘ektlari ham to‘ldirib, shahar yoki tuman statistika bo‘limlariga topshiradilar. Bu hisobotlar tegishli ravishda o‘zlarining yuqori tashkilotlariga (“O‘zbekiston havo yo‘llari” MK., “O‘zbekiston temir yo‘llari DAK”) ham topshiradilar. Natijada transport tarmog‘ining bajargan ishlari (ko‘rsatgan xizmatlari) xudud va mamlakat miqyosida, hamda tarmoqlar bo‘yicha ham to‘planib, qayta ishlanadi va umumlashtiriladi.

2.2. Transport xizmatlarining rivojlanishi

O‘zbekiston mustaqillikka erishgach, iqtisodiyotning muxim tarmoqlaridan biri bo‘lgan transportning rivojlanishiga katta ahamiyat berildi. Transportning barcha turlari : temir yo‘l, avtomobil transporti, havo yo‘llari transporti rivojlandi. Yangi temir yo‘l liniyalari qurildi, eskilari modernizatsiya – elektrofikatsiya qilindi. Avtomobil transportida Asakadagi yengil avtomobillar, Samarqanddagi avtobus, avtomashinalar zavodlarning qurilib ishga tushirilishi O‘zbekistonni avtomobillar ishlab chiqaruvchi, mamlakatlar safiga qo‘shdi. Havo transportida ham aerodromlar zamonaviy tarzda ta‘mirlandi, samoletlar parki yangilandi. Bu o‘zgarishlar transport xizmatlari ko‘rsatkichlarining rivojlanishiga olib keldi.

3-jadval

Transport turlari bo‘yicha yuk tashish xajmi dinamikasi

	y i l l a r				Jamiga nisbati, %	2009 yil 2003 yilga nisbatan, %
	2003	2004	2007	2009		
Yuk tashish xajmi, mln. tonna	703,2	714,9	888,8	1095,7	100	155,8
Shu jumladan:						
Temir yo‘l tarnsporti	45,1	45,4	58,0	65,7	6,0	145,7
Avtomobil transporti	592,8	601,8	754,9	976,9	89,2	164,8
Quvur yo‘llari orqali	65,3	67,7	75,9	53,1	4,8	81,3
Havo transportida ming tonna	5,9	5,6	6,5	14,8	0,0	250,8

Transport turlari bo'yicha yuk aylanmasi dinamikasi

	y i l l a r				Jamiga nisbati, %	2009 yil 2003 yilga nisbatan, %
	2003	2004	2007	2009		
Yuk aylanmasi, mlrd.t/km	63,3	64,5	78,9	78,0	100	123,4
Shu jumladan:						
Temir yo'1 tarnsporti	19,1	18,0	21,6	24,2	30,8	126,7
Avtomobil transporti	9,6	11,0	18,2	23,2	29,7	309,3
Quvur transporti	34,6	35,4	39,0	30,6	39,2	113,7
Havo transporti, mln t/km.	95,3	117,3	76,6	104,1	x	109,2

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, yuklarni tashish xizmati bo'yicha avtomobil transporti asosiy o'rinni egallaydi. Mamlakat miqyosida halqaro, Respublika ahamiyatidagi yo'llarning kengaytirilishi va zamin talablariga javob beradigan tarzda qayta ta'mirlanish, mahalliy yo'llarning qattiq qoplamalar bilan qoplanish, yangi yo'llarning qurilishi yuk tashishni avtomobil transportida tashishni yaxshiladi. Avtomobil transportining yuk tashishdagi hisyasi 2009 yil 89,2 % ni tashkil etgan Mamlakat transportida yuk tashish hajmi yildan – yilga o'sib bormoqda. Agarda Respublika bo'yicha 2003 yilda 703,2 mln tonna yuk tashilgan bo'lsa 2009 yilda bu ko'rsatkich 1095,7 mln. tonnaga yetgan, ya'ni 155,8 % ga oshgan. Jadval ma'lumotlari Respublikada barcha transport turlari bo'yicha yuk tashish xizmati rivojlanganligini ko'rsatadi. Lekin temir yo'llari va avtomobil transporti bo'yicha yuk tashish xizmatlari yuqori sur'atlar bilan rivojlangan (tegishli ravishda 145,7 % va 164,8 % ga). Bunday sur'atlarga yangi temir yo'l liniyalari va avtomobil yo'llarining qurilishi ham ta'sir qilgan, albatta.

Transport xizmatida yukni tashish bilan bir vaqtda, bu yuklarni qancha masofaga tashilgani ham muhimdir (transport vositalaridan foydalanish maqsadi ham yuklarni kerakli masofagacha tashib, manzilga yetkazishdan iborat). Shuning uchun ham yukni tashilgan masofa bilan bog'lab, ya'ni yuk aylanmasi ko'rsatkichini (t/km) ko'rib chiqamiz.

Transport xizmatlari yuk aylanmasi mutloq miqdorlarda muttasil ravishda oshib bormoqda. Agarda barcha transport turlari bo'yicha yuk aylanmasi hajmi 2003 yilda 63,3 mlrd. t/km bo'lgan bo'lsa, bu ko'rsatkich 2009 yilga kelib 78,0 mlrd. t/km ga yetgan ya'ni 123,4 % ga o'sgan. Transport turlari bo'yicha yuqori sur'atlar bilan avtomobil transporti xizmatining o'sayotganligini jadval ma'lumotlari ko'rsatib turibdi. Bu transport xizmatlari ushbu davrda 189,5 % ga o'sgan ya'ni 2003 yilda 9,6 mlrd. t/km yuk aylanmasi bo'lsa, 2009 yilga kelib 23,2 mlrd. t/km ga yetgan. Bu albatta Mamlakatimizning hududlaridagi halqaro, Respublika va mahalliy ahamiyatidagi yo'llarning sozlanishi bilan bir vaqtda, Respublikamizda zamonaviy transport vositalarining ko'payganligidan dalolat beradi. Transport turlari yuk aylanmasi tarkibiga nazar tashlasak, eng katta hissani (2009 yilda 39,2 % ni) quvur transporti tashkil etishini ko'ramiz. Tashilgan yuklarda quvur transporti 4,8 % ni tashkil qilishga qaramasdan, yuk aylanmasida 39,2 % ni tashkil etishi, bu quvurlar bilan yuklar uzoq masofalarga yetkazishligi bilan bog'liq. Hozirgi paytda quvur transporti bilan tabiiy gaz va neft mahsulotlari tashish xizmatlari ko'rsatiladi. Gazga boy bo'lgan Buxoro viloyati va janubiy hududlardan tabiiy gaz O'zbekistonning barcha viloyat hududlariga, hamda Qozog'istonning janubiy viloyatlariga, Qirg'iziston, Tojikiston va Afg'onistonga yetkazib beriladi.

Transport turlarining bir qismi yo'lovchilarni tashishga mo'ljallangandir. Ularga avtobuslar, yengil mashinalar kabi transport vositalari kirib, xodimlarni ish joyiga, turli yo'lovchilarni (mehmonga, xizmat safariga va boshqa yumush bilan safarga chiqqanlarni) manzillariga yetkazib qo'yishda yo'lovchi tashuvchi transportlar muhim rol o'ynaydi. Ayniqsa bu borada yirik shaharlarda (Toshkent, Samarqand, Farg'ona, Andijon, Namangan, Navoiy, Buxoro kabi shaharlarda) xizmat ko'rsatuvchi avtomobil, tramvay – trolleybus, Toshkent shahridagi metroning ahamiyati kattadir.

Yo'lovchi tashuvchi transport xizmatlarining asosiy ko'rsatkichlari qancha yo'lovchiga (kishi) xizmat qilgani va ularni qancha masofaga olib borgani, ya'ni yo'lovchi aylanmasi (yo'lovchi kishi/km) bilan o'lchanadi (ifodalanadi).

Transport vositalarining sonini va ularning turlarining ko'payib borishi, hamda avtomobil, temir yo'llarining ko'payishi, ularning ta'mirlanib sifatining yaxshilanishi Respublikada yo'lovchilar tashish hajmining yildan – yilga ko'payib borishi bilan karakterlanadi.

Transport turlari bo'yicha yo'lovchi tashish hajmi dinamikasi

Ko'rsatkichlar	2003	2004	2007	2009		2009 yil 2003 yilga nisbatan %
				soni	hissasi %	
Yo'lovchi tashish-ja'mi: mln.kishi shu jumladan:	3351,5	3479,2	4631,6	5697,3	100,0	170,0
Temir yo'l transportida	15,3	15,3	12,6	14,0	0,2	91,5
Avtomobil transportida	3121,0	3294,1	4485,9	5575,7	97,9	178,6
Shahar elektr transportida	214,4	168,9	131,8	106,1	1,9	49,5
Havo transportida	0,8	0,9	1,3	1,5	x	187,5

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, Respublikada yo'lovchilar tashish xajmi yildan – yilga ko'payib, 2003 yildagi 3351,5 mln. kishidan 2009 yilga 5697,3 mln.kishiga, ya'ni 170 foizga oshgan. Yo'lovchilar tashish asosan avtomobil va xavo transport turlarida ko'paygan. Ushbu yillarda bu transport turlari yuqori sur'atlar bilan tegishli ravishda 178,6 va 187,5% larga oshgan. Lekin shu bilan birga temir yo'l transportida kamroq (91,5%) va shahar elektr transportida (49,5%) ko'proq kamaygan. Shahar elektr tarmoqlarida yo'lovchi tashish xajmining kamayib ketishiga asosiy sabablar:

- Shahardagi elektr kuchi bilan yuradigan tramvay, trolleybus kabi transport tarmog'ining kengaytirilmagani, rivojlanmaganligi, ayrim Samarqand shaxridagi kabi bu transport turlarining yo'q bo'lib, foydalanishdan chiqarilganligi;
- Shaharlarda xususiy yengil mashinalarni yo'lovchi tashishda ko'payib ketganligidadir;

Transport turlari bo'yicha yo'lovchilar tashish tarkibiga e'tibor bersak, bu borada avtomobil transporti eng katta hissani, ya'ni 97,9 foizni tashkil etar ekan. Demak, asosan yo'lovchilar avtomobil transporti bilan tashilar ekan. Lekin keyingi yillarda sifatli vagonlarning olib kelinishi,

yo'lovchi tashuvchi yangi liniyalarning ishga tushirilishi, havo transportida yangi laynerlarning ko'payishi hamda yangi havo yo'llarining ochilishi bu turdagi transportlarning ham yo'lovchilarni tashishda yuqori sur'atlar bilan rivojlanishga imkoniyat yaratadi.

Transportda yo'lovchilarni tashish bilan bir vaqtda, ularni qancha masofaga olib borish ham muxim. Shuning uchun ham yo'lovchilarning soni (mln. kishi) bilan bir vaqtda ularning qancha masofaga tashilganini ifodalovchi yo'lovchi – aylanmasi muxim ko'rsatkichdir. Bu ko'rsatkichni Respublika miqyosida o'rganganimizda yo'lovchi tashish aylanmasi ushbu davrda qariyb 2 baravarga (196,1%) o'sganligini, ya'ni 2003 yilda 36,2 mlrd. yo'lovchi kishi/km bo'lgan bo'lsa, 2009 yilda 71,0 mlrd yo'lovchi kishi/kmga yetganligini ko'ramiz (jadval № qarang).

Bu ko'rsatkich bo'yicha juda yuqori sur'atlar bilan avtomobil transporti rivojlangan (216,5 %), temir va havo yo'llari transportlarida ham sezilarli rivojlanish bor (tegishli ravishda 123,8% va 122,5%). Ammo yuqoridagi aytilgan birinchi asosiy sabablarga ko'ra shahar elektr transporti tarmoqlarida yo'lovchi tashish aylanmasi kamaygan (58,3%)

Shuni ham ta'kidlash kerakki yo'lovchi aylanmasi ko'rsatkichi bo'yicha ham avtomobil transporti eng katta hissani (88,5%) tashkil etsa ham temir va havo yo'llarining hissasi ham yo'lovchi tashish ko'rsatkichiga qaraganda sezilarli darajadadir.

Agarda havo transportida yo'lovchilar soni bo'yicha tashish juda kichik hissani tashkil etsa, yo'lovchi aylanmasida 6,9 %, temir yo'llari ham yo'lovchilar sonida umumiy yo'lovchilar tashishning faqatgina 0,2 % ni tashkil etsa ham, yo'lovchilar aylanmasida 3,7 % ni (2009 yilda) tashkil etar ekan. Bu tushunarli xoldir, chunki temir va havo yo'llari transportlari yo'lovchilarni avtomobil transportiga nisbatan uzoq masofaga olib boradilar.

**Transport turlari bo'yicha yo'lovchi aylanmasi ko'rsatkichi
dinamikasi.**

Ko'rsatkichlar	2003	2004	2007	2009		2009 yil 2003 yilga nisbatan %
				soni	hissasi,%	
Yo'lovchi aylanmasi mlrd. yo'lovchi kishi/km: shu jumladan:	36,2	40,1	56,5	71,8	100,0	196,1
Temir yo'l transportida	2,1	2,0	2,4	2,6	3,7	123,8
Avtomobil transportida	29,0	32,5	47,9	62,8	88,5	216,5
Shahar elektr transportida	1,2	1,0	0,8	0,7	0,9	58,3
Havo transportida	4,0	4,5	5,4	4,9	6,9	122,5

“Transport xizmatlari statistikasi” mavzusi bo'yicha nazorat savollari

1. Tovarlarini iste'molchilarga yetkazishda transportning ahamiyati.
2. Transport xizmatlarining turlari va ularning asosiy ko'rsatkichlari.
3. Avtomobil transportining ahamiyati va uning rivojlanishi.
4. Temir yo'l transportining ahamiyati va uning rivojlanishi.
5. Mustaqillik yillarida havo transportining rivojlanishi.
6. Shahar transportini rivojlantirish va uning muammolari.
7. Transport xizmatlarini rivojlantirishdagi muammolar.

III. SUG‘URTA XIZMATLARI STATISTIKASI

3.1. Sug‘urta xizmatlarining moxiyati va statistika vazifalari

Sug‘urta xizmatlari deyilganda turli noxush xodisalar oqibatida (tabiiy ofatlar, yong‘in, suv toshqini, zilzila va transport falokatlari va shu kabilar) yo‘qotiladigan zararlarni qoplash uchun maqsadli pul zaxiralarni (fondlarini) shakillantirish va ulardan foydalanish bilan bog‘liq iqtisodiy-ijtimoiy munosabatlar tushuniladi. Insonlar uz kundalik yumushlarida ishga borish va ishdan qaytish uchun transport vositalaridan foydalanadilar. Bunday turli transport vositalaridan foydalanish jarayonida baxtsiz xodisalar bo‘lmasligiga xech kim kafolatlay olmaydi. Shuning uchun ham kishilar baxtsiz hodisalar ro‘y berganda ko‘rilgan zararlarni qoplash uchun o‘z hayotlarini sug‘urta qildiradilar. Faoliyat yurituvchi xo‘jalik sub’ektlarining, fuqarolarning turli xil mol-mulklari mavjud. Bu mol-mulklarga tabiiy ofatlar (suv toshqini, zilzila) yoki yong‘in natijasida juda katta zarar yetkazilishi mumkun. Bunday xollarda kishilar yashaydigan joyi yiydigan, kiyadigan narsalardan ajralishi mumkun. Bunday vaziyatda insonlar qiyin iqtisodiy axvolga tushib qoladilar. Xo‘jalik yurutuvchi subektlarda (korxonalar, firmalalarda) tabiiy ofatlar ro‘y berganda katta iqtisodiy zarar ko‘rib, faoliyatini davom ettiraolmasligi mumkun. Agarda bunday vaziyatlarda kishilar xayoti va subektlar mol-mulki sug‘urtalangan bo‘lsa, sug‘urta tashkilotlari tomonidan bu zararlar oldindan jamg‘arilgan sug‘urta jamg‘armasi mablag‘idan qoplanadi. Qadimgi Rim va Yunonistonda shaxsiy sug‘urta paydo bo‘lganligi, o‘rta dengiz orqali kemalarda tashiladigan yuklarni sug‘urta qilinganligi to‘g‘risida yozilgan. Sug‘urta xizmatlari iqtisodiy munosabatlar rivojlanib borgan sari kengayib borgan. Kapitalistik munosabatlar rivojlanib, chet mamlakatlarga tovarlar sotish kengayganligi sababli, mulklarni sug‘urtalash zaruriyati ko‘paygan.

O‘zbekiston mustaqillikka erishgach o‘ziga xos bozor munosabatlariga o‘tish yo‘lini tanladi. Xalq xo‘jaligini juda ko‘pgina tarmoqlarida faoliyat yuritayotgan korxonalar xususiylashtirildi, yangidan juda ko‘p turli mulk shakliga asoslangan xo‘jalik yurituvchi su‘bektlar paydo bo‘ldi. Shu bilan birgalikda O‘zbekistonning chet mamlakatlar bilan iqtisodiy aloqalari rivojlandi. Agarda Respublika tashqi savdo aylanmasi 1991-yilda 2063.2 mln. AQSH dollarda bo‘lsa, 2009-yilga kelib

O'zbekistonning tashqi savdo aylanmasi 21209.6 mln. AQSH dollariga yetdi ya'ni 10 barobardan ko'proqqa ko'paydi. O'zbekiston aholisi esa 28.0 mln kishidan ortdi. Axolining ko'payishi, iqtisodiy munosabatlarning keng miqyosda rivojlanishi mustaqil O'zbekistonda sug'urta xizmatlarining ham rivojlanishini taqozo qildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti rahbarligida sug'urta xizmatlarini tashkil etish va rivojlantirish uchun xuquqiy baza yaratildi. O'zbekiston Respublikasining "Sug'urta faoliyati to'g'risida"gi qonuni 2002-yil 5-aprelda qabul qilindi. Bu qonunga 2006-2010-yillarda o'zgartirishlar kiritildi. Qonun 29 moddadan iborat bo'lib, sug'urta bozori ishtirokchilarining xuquq va majburiyatlari ko'rsatilgan. O'zbekiston Respublikasining Prezidentining 2007-yil 10-apreldagi 618 sonli "Sug'urta xizmatlari bozorini yanada islox qilish va rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori sug'urta xizmatlarining rivojlanishiga muxim dastak bo'ldi. Sug'urta xizmatlari hozirgi paytda sug'urta bozorida amalga oshirilib, unda sug'urtalovchi, sug'urtalanuvchi sug'urta agentlari, sug'urta brokerlari qatnashadi. Sug'urtalovchi O'zbekistonda belgilangan xuquqiy asoslarga asoslanib tuzilgan maxsus sug'urta tashkilotlari (korxonalar, kompaniyalar va shu kabilar) bo'lib, shu xizmat bilan shug'ulanish bo'yicha litsenziya olgan bo'ladi. Sug'urta tashkilotlari o'zlarining agentlari yordamida sug'urtalanuvchilardan sug'urta turlari bo'yicha sug'urta badali yig'ib, maxsus sug'urta jamg'armasi (fondi) tuzadi va uni ishlatadi.

Sug'urtalanuvchi – faoliyat yurituvchi xo'jaliklar (yuridik shaxslar) va axoli bo'lib, mol mulkini yoki xayotini sug'urtalash uchun, sug'urtalovchi tashkilotga sug'urta badali to'lash bo'yicha shartnomalar tuzib, ular bilan sug'urta munosabatlarini o'rnatuvchilardir. Sug'urtalovchi tashkilotlar sug'urtalanuvchilarni o'zlarining sug'urta agentlari yoki maxsus sug'urta brokerlari orqali (yordamida) sug'urta qiladilar. **Sug'urta agentlari** bo'lib yuridik va jismoniy shaxslar ishlashlari mumkun. Sug'urta agentlari sug'urta tashkilotlari topshirig'iga asoslanib, sug'urta faoliyatlarini amalga oshiradilar.

Sug'urta brokeri – belgilangan tartibda tadbirkor sifatida qayd qilingan bo'lib, sug'urtalovchi tashkilot yoki sug'urtalanuvchi topshirig'iga asosan sug'urta faoliyatini yuritadi. Sug'urtalovchi brokeri sug'urtalanuvchilar brokeri bilan munozara olib borib, sug'urta obektini, sug'urta badali va boshqa ko'rsatkichlarni aniqlab, sug'urta shartnomasini amalga oshirishda vositachi bo'ladi. Sug'urtalanuvchi brokeri o'z navbatida sug'urta xodisasi yuz berganda (tabiiy ofat, baxtsiz xodisa va

shu kabilar), ko‘rilgan zararni aniqlaydi va sug‘urtalovchi kompaniya brokeri bilan sug‘urtalovchi qoplashi lozim bo‘lgan summani kelishadi, hamda shartnoma bilan rasmiylashtiradi. Sug‘urta xizmatlari sug‘urta bozorida ko‘rsatiladi. Sug‘urta bozori – bu aloxida xususiyatga ega bo‘lgan pul munosabatlari bo‘lib, unda oldi-sotdi obekti sifatida mulk yoki boshqa xayotiy ehtiyojlarining sug‘urta ximoyasi nomoyon bo‘ladi.

Sug‘urta xizmatlari statistikasining asosiy vazifalari quyidagilar:

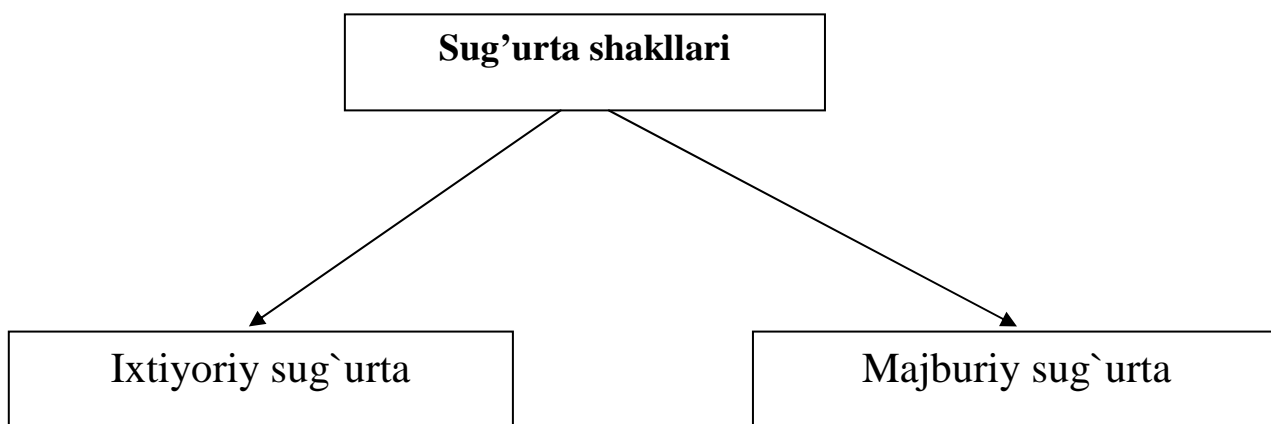
- Mamlakat miqyosida va xududlar bo‘yicha sug‘urta obektlari xajmining xolati va davr mobaynida o‘zgarishini o‘rganish;
- Sug‘urta umumiy xajmini va uning tarkibini o‘rganish;
- Sug‘urtalash xolatlarining sonini, uning sabablarini va davr mobaynida o‘zgarishini o‘rganish;
- Sug‘urta mukofotlari (badallari) summasini, uning xududlar va sug‘urta turlari bo‘yicha tarkibini o‘rganish;
- Sug‘urta bo‘yicha to‘langan qoplamalar summasining umumiy xajmini, uning xududiy va sug‘urta turlari bo‘yicha tarkibini o‘rganish;
- Sug‘urta xizmatlari bo‘yicha nisbiy ko‘rsatkichlar xolati va o‘zgarishini aniqlash, hamda taxlil qilish;
- Sug‘urta xizmatlarining xolati va davr mobaynida o‘zgarish tendensiyasiga umumiy baxo berib, tegishli xulosalar qilish;

3.2 Sug‘urta shakllari va turlari. Sug‘urta statistikasining asosiy ko‘rsatkichlari

Sug‘urtalash obektlari ko‘p bo‘lganligi uchun sug‘urtalashni turli belgilariga qarab guruxlarga ajratish mumkin. Sug‘urtaning qanday o‘tkazilishiga qarab, sug‘urta 2 shaklga ixtiyoriy sug‘urtalash va majburiy sug‘urtalashga bo‘linadi.

Ixtiyoriy sug‘urtalashda sug‘urtalovchi tashkilot va sug‘urtalanuvchi o‘rtasidagi sug‘urta shartnomasi amaldagi qoidalar asosida ixtiyoriy ravishda amalga oshiriladi (tuziladi).

Majburiy sug‘urtalashda sug‘urtalanuvchilar sug‘urta tashkilotlari bilan sug‘urta shartnomasini amaldagi qoidalar asosida majburiy tuziladi.

**Ixtiyoriy sug`urta** quydagi turlar bo'yicha sug`urta qilinadi:

- Baxtsiz xodisalardan ehtiyot shart sug`urta qilish;
- Kasallikdan ehtiyot shart sug`urta qilish;
- Yer usti transport vositalarini sug`urta qilish;
- Harakatlanadigan temir yo'l tarkibini sug`urta qilish;
- Aviatsiya sug`urtasi;
- Dengiz sug`urtasi;
- Yo'ldagi mol-mulkni sug`urta qilish;
- Mol-mulkni olovdan va tabiiy ofatlardan sug`urta qilish;
- Mol-mulkni zarardan sug`urta qilish;
- Avtofuqarolik javobgarligini sug`urta qilish;
- Aviatsiya sug`urtasi doirasidagi javobgarlikni sug`urta qilish;
- Dengiz sug`urtasi doirasida javobgarlikni sug`urta qilish;
- Umumiy fuqarolik javobgarligini sug`urta qilish;
- Kreditlarni sug`urta qilish;
- Kafillikni (kafolatlarni) sug`urta qilish;
- Boshqa moliyaviy tavakkalchiliklardan sug`urta qilish;
- Xuquqiy himoya qilish bilan bog'liq harajatlarni sug`urta qilish;

**Majburiy sug`urta** quyidagi turlar bo'yicha sug`urta qilinadi:

- Harbiy xizmatchilar va harbiy majburiyatli shaxslarning, oddiy askarlar hamda boshliqlar tarkibiga kiruvchi shaxslarning davlat majburiy sug`urtasi;
- Soliq organlari xodimlarining majburiy davlat sug`urtasi;
- Umumiy foydalanishdagi havo, temir yo'l, ichki suv va avtomobil transporti yo'lovchilarining majburiy shaxsiy sug`urtasi;
- Obektlarning davlat mablag'lari va hukumat kafolati ostidagi kreditlar hisobiga barpo etilishda qurilish tavakkalchiliklarining majburiy sug`urtasi;
- Transport vositalari egalarining fuqarolik javobgarligini majburiy sug`urta qilish;

- Majburiy sug'urtaning boshqa turlari;

Sug'urta ob'ektlari bo'yicha sug'urtalashni quyidagi turlarga ajratish mumkin:

- **Mulk sug'urtasi** – bunda sug'urta obekti bo'lib, yuridik (korxonalar, firmalar) va jismoniy (aholi) shaxslarning turli xil mol-mulklari hisoblanadi;
- **Shaxsiy sug'urta** – bunda sug'urta ob'ekti bo'lib, insonlarning xayoti, sog'lig'i mexnat qobiliyati kabilar hisoblanadi;
- **Javobgarlik sug'urtasi** - bunda sug'urta ob'ekti bo'lib, yuridik va jismoniy shaxslarning turli majburiyatlarni bajarishdagi javovgarligi tushuniladi;
- **Tadbirkorlik bo'yicha xavf-xatar sug'urtasi** : tadbirkorlarning har-xil xavf xatar natijasida ko'rgan zararlarini qoplashda qo'llanadi.

Mulk sug'urtasida yuridik va jismoniy shaxslarning mulklari turli tabiiy ofatlardan (kuchli shamol-bo'ron, suv toshqini-seldan, portlashdan, yer qimirlash-zilziladan, kuchli yomg'ir yoki qordan, yashin urishdan va boshqalar), o'g'irliklardan, transport vositalarini olib qochishdan, santexnika tizimining buzulishidan, boshqa shaxslar tomonidan qasddan yetkazilgan mulkiy zararlardan ko'rilgan zararlarni qoplash uchun sug'urta qilinadi.

Shaxsiy sug'urtada 18 yoshdan 70 yoshgacha bo'lgan layoqli (I-gurux nogironlari, alkogolik kasalligi bor bemorlar va shu kabilardan tashqari) aholi shu jumladan chet el fuqarolari ham shaxsiy xayotlarini turli baxtsiz xodisalardan sug'urta qiladi. Bunda baxtsiz xodisalar tufayli ko'rilgan zarar sug'urtalanuvchiga tegishli hujjatlar qoidaga asosan tuzilganda sug'urtalovchi tomonidan shartnomaga muvofiq qoplanadi. Agarda baxtsiz xodisa shaxsning qasddan yoki ataylab, spirtli ichimlik ichib mast xolatda, narkotik moddalar istemol qilganligi sababli sodir bo'lsa, bunday xolatlarda sug'urtalangan shaxslarga sug'urta qoplamasi to'lanmaydi, chunki bu xolatlar sug'urtalash holatlari hisoblanmaydi. Xayotni sug'urta qilish: umrbod sug'urtalash (16 yoshdan to 80 yoshgacha), vafot etishni sug'urtalash va aralash sug'urta bo'lishi mumkin. Xozirgi paytda sug'urta xizmatlari bilan Davlat aksiyadorlik sug'urta kompaniyalari "Uzagrosug'urta" kompaniyasi, "Madad" sug'urta agentligi "O'zbekinvest" sug'urta kompaniyasi, "Kafolat" sug'urta

kompaniyasi, hamda xususiy va qo'shma sug'urta kompaniyalari shug'ullanadilar.

Bu sug'urta kompaniyalarining viloyatlar va tumanlarda filiallari, bo'limlari yoki agentlari bo'lib, sug'urtalanuvchilarga turli sug'urta xizmatlarini amalga oshiradi.

Mustaqil balans va bankda hisob-kitob raqami bo'lib, mol-mulkga ega bo'lgan va soliq to'lovchi hisoblanadigan sug'urta kompaniyaning bo'limlari yoki sug'urta tashkilotlari statistika organlariga "Sug'urta tashkiloti faoliyati to'g'risida yillik hisoboti (-1-sug'urta shaklida) topshiradilar. Ushbu hisobot shakli O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qumitasining 2009-yil 16-noyabr 4-sonli qarori bilan tasdiqlangan bo'lib 4-bo'limdan iborat.

I-бўлим. "Sug'urta faoliyatining asosiy ko'rsatkichlari" deb atalib, unda joriy hisobot davrida tuzilgan sug'urta shartnomalari soni, sug'urta summasi, sug'urta mukofotlari tushumi, sug'urta to'lovlari, sug'urta zahiralarining ishlatilishi ko'rsatiladi.

II-бўлим. "Daromad va harajatlar" deyilgan bo'lib, unda daromadlar: sug'urta faoliyati daromadlari hamda boshqa daromadlar va tushumlar;

– Harajatlar esa – sug'urta qoplamasi to'lovlari, zahiralariga ajratmalar, mehnatga haq to'lash, asosiy vositalarni saqlash va eskirishi hamda boshqa boshqaruv harajatlari ko'rsatiladi.

III-бўлим. "Asosiy vositalar, nomoddiy aktivlar moliyaviy faoliyat va qarzdorlik" deb atalib, ularning hisobot davr yil boshiga qoldig'i, hisobot davrida ko'payishi va kamayishi hamda yil oxiriga qolgan summalari ko'rsatiladi.

IV-бўлим. "Sug'urta tashkilotlarining qisqacha tavsifi" deb atalib, unda tashkilot ustav kapitalining hajmi, muassasalar soni, filiallar soni, amaldagi sug'urta shartnomalari soni, (xalq xo'jaligi tarmoqlari: sanoat korxonolari, qishloq xo'jaligi, qurilish va shu kabilar bilan), xodimlarning ro'yxatdagi o'rtacha soni kabi ko'rsatkichlar ko'rsatiladi.

Sug'urta tashkilotlarining asosiy ko'rsatkichlari bo'lib quyidagilar hisoblanadi:

A) Mutloq miqdorlarda ifodalanuvchi ko'rsatkichlar:

1. Sug'urtalangan ob'ektlar soni (sug'urtalash bo'yicha tuzilgan shartnomalar soni) – hisobot davrida sug'urtalash bo'yicha

tuzilgan shartnomalarning haqiqiy miqdori (soni) bilan ifodalanadi. Bu ko'rsatkichlarni N – bilan belgilash qabul qilingan (bundan keyin belgilar qavs ichida ko'rsatiladi);

2. Sug'urta summasi hisobot davrida tuzilgan sug'urta summalarining yig'indisi (S);
3. Talofat (zarar) ko'rgan ob'ektlar soni – sug'urtalash holatlari bo'yicha zarar (talofat) ko'rgan ob'ektlar soni (n);
4. Talofat (zarar) ko'rgan ob'ektlarning sug'urta summasi (S_n);
5. Kelib tushgan (olingan) sug'urta to'lovlari (V) – hisobot davrida barcha sug'urtalangan ob'ektlardan olingan sug'urta badallari;
6. Sug'urta bo'yicha to'langan qoplamalar (W) – bu sug'urtalash holati yuz berganda sug'urtalanuvchiga ko'rilgan zararni (mulkdan, hayotdan) qoplash uchun to'langan summa;
7. Sug'urta tashkilotining sug'urtalashdan olingan yalpi daromadi (Δ) - sug'urtalanuvchilardan olingan sug'urta badali summasi (V) bilan sug'urtalanuvchiga to'langan sug'urta summasi (W) o'rtasidagi farq.

B) Nisbiy miqdorlarda ifodalanuvchi ko'rsatkichlar:

1. Sug'urtalash mumkin bo'lgan (N_{max}) ob'ektlarning sug'urta bilan qamrab olingani – bunda sug'urta qilingan shartnomalar sonini (N) maksimal sug'urtalash mumkin bo'lgan ob'ektlar soniga bo'lib topiladi. Foizda ifodalansa 100 ga ko'paytiriladi (d):
2. Sug'urta to'lovlari to'lash bo'lgan holatlar soni (d_c) – bu ko'rsatkich har bir 100 sug'urta qilingan ob'ektga qancha sug'urta to'lovlari to'lash zarur bo'lgan holatlar bo'lishini bildiradi va sug'urta to'lovlari bo'lgan holatlar sonini (n) sug'urtalangan ob'ektlar soniga (N) bo'lib, 100 ga ko'paytiramiz:
3. Sug'urta to'lovlarning darajasi (K_{CT}) – bu ko'rsatkich sug'urtalanuvchilarga sug'urta tashkiloti tomonidan to'langan summani (W), sug'urtalanuvchilardan olingan sug'urta badali summasiga (V) bo'lib topiladi:

Bu ko'rsatkich birdan kichik bo'lsa, ($K_{CT} < 1$), sug'urta tashkiloti uchun ijobiy hisoblanadi.

V). O'rtacha miqdorlarda ifodalanuvchi ko'rsatkichlar:

1. Sug'urtalangan mulkning o'rtacha qiymati – sug'urtalangan mulklar qiymatlarining yig'indisini ($\sum S_m$) sug'urtalangan ob'ektlar soniga (N_M) bo'lib topiladi:
2. Sug'urta badallarining o'rtacha summasi ($\bar{v}$) - bu ko'rsatkich sug'urtalanuvchilardan olingan sug'urta badallari summasi yig'indisini ($\sum v$), sug'urtalangan ob'ektlar (tuzilgan shartnomalar) soniga (N) bo'lib topiladi:
3. Sug'urta bo'yicha qoplamalarning (to'langan summalarning) o'rtacha summasi ($\bar{w}$) - bu ko'rsatkich sug'urtalanuvchiga sug'urta holatlari bo'yicha to'langan summalarning umumiy summasini ($\sum w$), sug'urta holatlari ro'y berganlar soniga bo'lib topiladi:

Sug'urta xizmatlarini mamlakatimizda yanada rivojlantirish imkoniyatlari mavjud, lekin sug'urta xizmatlarining rivojlanishi uchun quyidagi muammolarni ijobiy hal qilish lozim:

- sug'urta turlarini aholi va faoliyat yurituvchi sub'ektlar to'liq bilmasligi;
- malakali, hozirgi zamon talablariga javob beradigan faol sug'urta agentlari, brokerlarning yetarli emasligi;
- sug'urta turlarining vaqtida va barcha hududlarda, ayniqsa, qishloq joylarda yetarli darajada reklama qilinmayotganligi;
- sug'urtaning sug'urtalanuvchi uchun foyda ekanligini ifodalovchi maqolalarning vaqtli matbuotda juda kam chop etilishi;
- hozirgi bozor talablariga mos holda sug'urta xizmatlarining ko'rsatilmayotganligi va shu kabilar.

Bu muammolar va kamchiliklar amalda yechimini topsa, sug'urta xizmatlari yanada rivojlanishi mumkin.

NAZORAT UCHUN SAVOLLAR

1. Sug'urta xizmatlari mohiyatini tushuntiring?
2. Sug'urta xizmatlarini amalga oshirishdagi me'yoriy hujjatlar?
3. Sug'urta xizmatlari statistikasi vazifalari?
4. O'zbekistonda sug'urta xizmatlarini amalga oshiruvchi tashkilotlar
5. Sug'urta xizmatlarining shakllari va turlari?
6. Sug'urta xizmatlarini ifodalovchi mutloq ko'rsatkichlar va ularning mohiyati?
7. Sug'urta xizmatlarini ifodalovchi nisbiy ko'rsatkichlar va ularning mohiyati?
8. Sug'urta xizmatlarini ifodalovchi o'rtacha ko'rsatkichlar va ularning mohiyati?
9. Sug'urta xizmatlarining O'zbekistonda rivojlanishi?

IV. TURIZM VA SERVIS SOHASIDA FAOLIYAT YURITUVCHI SUB'EKTLARNING STATISTIK KO'RSATKICHLARI

4.1. Turizm xizmatini ko'rsatuvchi sub'ektlar statistik ko'rsatkichlari

2010 yilda mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari hamda 2011 yilga mo'ljallangan muhim ustuvor yo'nalishlarga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasi yig'ilishida mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy hayotida ro'y berayotgan jarayonlar tahlil qilinib, kelgusida yechimini kutayotgan dolzarb masalalar va iqtisodiy taraqqiyot yo'nalishlari belgilab berildi.

Mamlakatimizda iqtisodiyot barqaror sur'atlar bilan o'smoqda. Yalpi ichki mahsulot 2008 yilda 9,0 foiz, 2009 yilda 8,1 foiz 2010 yilda 8,5 foizga o'sdi.

So'nggi yillarda xizmat ko'rsatish, servis va turizm sohasi tez sur'atlar bilan rivojlanmoqda. Ayniqsa O'zbekistonning tarixiy yodgorliklari, tabiiy sharoiti hamda Sharqning buyuk mutafakkirlari turizmni yanada rivojlantirish imkoniyatlari katta ekanligini bildiradi.

Ma'lumki, Prezident I.A. Karimov 2006 yil 17 aprelda "O'zbekiston Respublikasida 2006-2010 yillarda xizmat ko'rsatish va servis sohasini rivojlantirishni jadallashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" qaror qabul qildi. Ushbu qaror asosida Vazirlar Mahkamasi "Xizmat va servis sohasini rivojlantirish" Dasturini ishlab chiqdi. Dasturda 2009 yilda xizmatlar sohasini rivojlantirib, uning yalpi ichki mahsulotdagi ulushini 49,0 % ga yetkazish ko'rsatilgan.

Turizm sohasida quyidagi ko'rsatkichlar qo'llaniladi.

Sayyohlarga xizmat ko'rsatish kishi-kunlarda ifodalanib

Qabul qilinganlar, shu jumladan chet elliklar va O'zbekiston fuqarolari;

Jo'natilganlar, shu jumladan MDH mamlakatlariga

Uzoq xorijiy mamlakatlarga

Sayyohlarni joylashtirish vositalari quyidagicha guruhlanadi:

- maxsus joylashtirish vositalari;
- dam olish tashkilotlari;
- dam olish pansionatlari;
- dam olish uylari;

- dam olish bazalari;
- sayyohlar bazalari;
- boshqa dam olish tashkilotlari.

Loyihalarni joylashtirishning Ushbu vositalari soni (necha ekanligi) va ulardagi o‘rinlar soni, sayyohlarga xizmat ko‘rsatganlik kishikunlarda kabi ko‘rsatkichlar bilan ifodalanadi.

Sayyohlarga xizmat ko‘rsatish tashkiloti

Moliyaviy-xo‘jalik faoliyatining asosiy ko‘rsatkichlariga quyidagilar kiradi:

- xizmatlarni sotishdan tushgan daromadlar;
- shu jumladan: - kollektiv joylashtirish vositalarini foydalanishdan tushgan daromadlar;
- qo‘shimcha pullik xizmatlar hisobiga tushgan daromadlar;
- sayyohlik xizmatlari eksporti.

Sarf harajatlari jami: ulardan turistik xizmatlar ko‘rsatish harajatlari.

Bu ma‘lumotlarni turizm faoliyati tibaln shug‘ullanuvchi firmalar statistika organlariga quyidagi hisoblar orqali boradilar:

1. 2-tur shakli. «Sayyohlarga xizmat ko‘rsatish to‘g‘risida hisobot» - choraklik, O‘zbekiston Respublikasi Davlat Statistika qo‘mitasining 2006 yil 1 dekabr 15-sonli qarori bilan tasdiqlangan.

2. 1-tur shakli. «Mikrofirma va kichik korxonalarining hisoboti» - choraklik va yillik davrda tasdiqlangan.

«Mikrofirma va kichik korxonalarining hisoboti»ning choraklik shakli 5-bo‘limdan iborat bo‘lib, mehnat ko‘rsatkichlari, umumiy iqtisodiy ko‘rsatkichlar qancha sayyohlarga xizmat ko‘rsatilganligi, sayyohlarni joylashtirish vositalarining turlari va o‘rinlar soni hamda ko‘rsatilgan xizmatlar hajmi ko‘rsatiladi.

Ushbu hisobotning yillik shakli 9-bo‘limdan iborat bo‘lib, unda sayyohlik bilan shug‘ullanuvchi mikrofirma va korxonalar faoliyatlarining barcha ko‘rsatkichlari to‘g‘risida ma‘ulmotlar beriladi.

«Sayyohlarga xizmat ko‘rsatish to‘g‘risidagi hisobot» (2-tur shakli) 3-bo‘limdan iborat bo‘lib, unda sayyohlarga xizmat ko‘rsatishning miqdoriy ko‘rsatkichlari, kollektiv joylashtirish vositalari, hamda moliyaviy-xo‘jalik faoliyatining asosiy ko‘rsatkichlari beriladi.

4.2. O‘zbekistonda turizmni rivojlanishi

O‘zbekiston turistik resurslarga boy mamlakat. Mamlakatda turistlarni jalb qiladigan tarixiy obidalar (Buxora, Samarqand, Toshkent,

Xiva va boshqa shaharlar), tabiiy sharoitlar (Bo'stonlik, Baxmal kabi joylar), Buyuk ajdodlarimiz joylari (Imom-al-Buxoriy, At-Termiziy, Ulug'bek observatoriyasi kabilar) ekologiya bilan bog'liq resurslar ko'pdir. Shuning uchun ham O'zbekistonga kelayotgan chet el turistlari yildan-yilga ko'payib bermoqda. Ushbu qo'llanmada O'zbekiston va Samarqand viloyati bo'yicha keyingi 10 yildagi turizmning rivojlanish ko'rsatkichlari keltirilgan (jadval 7,8).

Ushbu ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki, xizmat ko'rsatilgan turistlar soni O'zbekiston bo'yicha 2000 yilda – 770,2 ming kishi bo'lgan bo'lsa, 2009 yilga kelib 870,9 ming kishiga, ya'ni 113,0 % ga ko'paygan. Samarqand viloyati bo'yicha bu ko'rsatkich 2000 yildagi 51,1 ming kishidan 2009 yilga – 130,9 ming kishiga, ya'ni 256,0 % ga ko'paygan.

Turistlarga ko'rsatilgan xizmatlar hajmi O'zbekiston bo'yicha 2000 yildagi 6882,1 mln. so'mdan, 2009 yilga 93303,4 mln. so'mga ko'paygan, ya'ni 10 baravardan ko'proqqa o'sgan. Samarqand viloyati bo'yicha turistlarga xizmatlar ko'rsatish hajmi 2000 yildagi 1,4 mln. so'mdan 13348,5 mln. so'mga ko'paygan. Turistlarga ko'rsatilgan xizmatlar hajmining bunchalik yuqori sur'atlar bilan ko'payishiga ko'pgina omillar ta'sir qilgan. Bularning asosiysi quyidagilardir:

- turistlarga ko'rsatilayotgan xizmat turlarining yildan-yilga ko'payib borishi va xizmatlar sifatining yaxshilanib borayotganligi;
- turistlarning ko'proq muddat bo'lishlari. Bu turistlarga ko'rsatilgan xizmat hajmi (kishi, kunlar) ko'rsatkichida ham o'z ifodasini topgan. O'zbekiston bo'yicha 2000 yilda turistlarga 1741 ming kishi-kun xizmat ko'rsatilgan bo'lsa, 2009 yilda bu ko'rsatkich – qariyb 2000 ming (1999 kishi-kun) kishi kunga yetgan. Samarqand viloyati bo'yicha 2000 yilda 113,6 ming kishi-kun xizmat ko'rsatilgan bo'lsa, 2009 yili – 310,8 ming kishi-kun xizmat ko'rsatilgan, ya'ni 273,5 % ga ko'paygan;
- turistlarga ko'rsatilayotgan xizmat narxlarining (tariflarining) ma'lum darajada ko'tarilgani ham sabab bo'lgan.

Umuman olganda, O'zbekistonda tashqi va ichki turizmni rivojlantirish bo'yicha imkoniyatlar mavjud.

7-jadval

Samarqand viloyati bo'yicha 2000-2009 yillar davomida turizmning rivojlanish holati

№	Ko'rsatkichlar	O'lchov birligi	Yillar									
			2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
1	Jami turistik xizmatlar hajmi	Mln. so'm	1,4	30,2	65,6	190	452,47	5710,9	6689,1	11078,4	13567,3	13348,5
2	Jami foyda	Mln. so'm	0,3	17,2	19	21	71,68	541,3	370,5	1192,1	474,2	1007,3
3	Xizmat ko'rsatilgan turistlar soni	Ming kishi	51,1	42,8	41,3	56,3	99,0	59,1	81,7	113,9	120,0	130,94
	Shu jumladan:											
	Qabul qilingan	Ming kishi	42,9	32,4	31,1	38,1	68,69	58,8	66,5	94,82	106,39	103,72
	Shundan xorijiy mehmonlar	Ming kishi	15,3	7,6	14,76	24,13	37,5	36,9	45,1	70,95	73,41	70,84
	Jo'natilgan turistlar	Ming kishi	8,2	10,4	10,2	16,2	30,31	0,24	15,2	18,37	13,61	27,22
	Shulardan: Xorijga	Ming kishi	5,2	6,1	9,1	8,8	20,6	0,2	0,2	0,07	0,44	0,79
	MDH mamlakatlariga	Ming kishi	2,4	4,3	1	0,1	1,9	0	0	0	0	0,04
	O'zbekiston Respublikasi bo'ylab	Ming kishi	0,6	0	0,2	7,3	7,81	0,04	15,0	18,3	13,17	26,39
4	Turistlarga ko'rsatilgan xizmat hajmi	Ming kishi-kun	113,6	138,5	133,5	117,9	615	200	242,3	337,3	330,0	310,8
5	Xizmatlar eksporti	Ming dollar	5854,5	4768,0	3750,0	3822,7	5000,0	4450,8	4978,3	7008,9	7391,8	5778,8

«O'zbekturizm» milliy kompaniyasi ma'lumotlari

8-jadval

O'zbekiston Respublikasi bo'yicha 2000-2009 yillar davomida turizmning rivojlanish dinamikasi

№	Ko'rsatkichlar	O'lchov birligi	Yillar									
			2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
1	Jami turistik xizmatlar hajmi	Mln. so'm	6882,1	10119	15778	17528	17926	40014	45850,3	65967,2	72732,8	93303,4
2	Jami foyda	Mln. so'm	443	1111,8	-166,5	150,61	-258,7	758,4	1036,4	1438,9	1546,7	3105,6
3	Xizmat ko'rsatilgan turistlar soni	Ming kishi	770,2	712,8	709,1	719,9	738,7	582,7	410,9	583,7	557,8	870,9
	Shu jumladan:											
	Qabul qilingan	Ming kishi	552,8	529,9	445,5	471,43	517,5	437,5	329,8	524,5	518,9	712,55
	Shundan xorijiy mehmonlar	Ming kishi	278	231,43	198,15	230,44	262,8	189,6	194,5	300,7	241,1	383,87
	Jo'natilgan turistlar	Ming kishi	217,4	182,9	263,6	248,47	221,2	145,2	81,1	59,2	38,9	158,35
	Shulardan: Xorijga	Ming kishi	49,04	36,79	39,27	52,98	32,9	10,1	12,7	22,4	20,7	27,24
	MDH mamlakatlariga	Ming kishi	14,3	8,38	21,44	16,34	22,4	26,5	11,5	0,7	1,7	7,36
	O'zbekiston Respublikasi bo'ylab	Ming kishi	154,06	137,73	202,29	179,15	165,9	102,6	56,9	36,1	16,5	123,75
4	Turistlarga ko'rsatilgan xizmat hajmi	Ming kishi-kun	1741,3	1590,6	1399,6	1396	1406,0	1390	12890	1659,0	1336,2	1999,4
5	Xizmatlar eksporti	Ming dollar	27295,0	22215	21546	23581	28020	28132,5	42745,9	52863,2	49654,3	98680,7

«O'zbekturizm» milliy kompaniyasi ma'lumotlari

«IQTISODIY STATISTIKA» BO‘YICHA TESTLAR

1. Qanday aholi mavjud aholi deb aytiladi:

- a) Doimiy yoki vaqtincha yashashidan qat’iy nazar aholini ruyxatga olish paytida mavjud bo‘lgan aholiga
- b) Mazkur joyda doimiy yashovchi aholiga
- c) Aholini ro‘yxatga olish paytida doimiy yashovchi aholiga
- d) aholini ro‘yxatga olish paytida xizmat safarida bo‘lgan aholiga

2. Qanday aholi doimiy aholi deb aytiladi:

- a) Aholini ro‘yxatga olish paytida qayerda bo‘lishidan qat’iy nazar mazkur mazkur aholi punktida doimiy yashovchi aholiga;
- b) Aholi punktida doimiy yashaydigan aholiga;
- c) Aholini ro‘yxatga paytida mavjud bo‘lgan aholiga;
- d) Aholini ro‘yxatga olish paytida bir yildan ziyod muhlatga chet elga ketgan aholiga

3. YAIM hajmi qanday usullar bilan hisoblanishi mumkin:

- a) ishlab chiqarish, taqsimot va oxirgi foydalanish usuli.
- b) ishlab chiqarish usuli
- c) taqsimot usuli
- d) oxirgi foydalanish usuli

4. YAIM hajmi taqsimot usuli bilan hisoblanganda?

- a) mamlakat iqtisodiy hududidagi barcha rezident va norezidentlarning to‘langan birlamchi daromadlari yig‘indisiga teng bo‘ladi;
- b) mamlakat iqtisodiy hududidagi barcha rezidentlarning to‘langan birlamchi daromadlari yig‘indisiga teng bo‘ladi;
- c) mamlakat iqtisodiy hududidagi barcha norezidentlarning to‘langan birlamchi daromadlari yig‘indisiga teng bo‘ladi;
- d) mamlakat siyosiy hududidagi barcha rezidentlarning to‘langan birlamchi daromadlari yig‘indisiga teng bo‘ladi.

5. Yalpi ishlab chiqarish hajmi (YAIH) odatda necha yil uchun aniqlanadi?

- a) bir yil uchun;
- b) ikki yil uchun
- c) uch yil uchun;
- d) to‘rt yil uchun

6. Mahsulotlarni hisobga olinish paytida tayyorgarlik darajasiga qarab qanday kurinishda bo‘ladi?

- a) barcha javoblar to‘g‘ri.

- b) tayyor mahsulotlar;
- c) yarim tayyor mahsulotlar;
- d) tugallanmagan ishlab chiqarish;

7. Ishlab chiqarish moddiy harajatlari nimalardan tashkil topadi:

- a) xom ashyo va materiallar
- b) pul mablag‘lari
- c) asosiy va nomoddiy aktivlar
- d) to‘g‘ri javob ko‘rsatilmagan

8. Baho statistikasida qanday indekslar qo‘llaniladi?

- a) Laspeyres, Paashe, Fisher
- b) Laspeyres
- c) Paashe;
- d) Fisher

9. Narxlar statistikasi?

- a) barcha javoblar to‘g‘ri
- b) makroiqtisodiy statistikasining bo‘limidir;
- c) makroiqtisodiy statistikasining asosiy bo‘limidir;
- d) makroiqtisodiy statistikasining asosiy mustaqil bo‘limidir;

10. Biror bir tovar narxini taqqoslash qaysi narx indekslari orqali amalga oshirildi?

- a) umumiy narx indekslari orqali
- b) individual narx indekslari orqali;
- c) agregat shaklidagi indekslar orqali
- d) doimiy tarkibli indekslar orqali

11. YAIM qaysi narxlarda hisoblanadi?

- a) so‘nggi iste‘molning bozor narxlarida
- b) so‘nggi iste‘molning qat‘iy narxlarida
- c) so‘nggi iste‘molning tartibga solinadigan narxlarida
- d) so‘nggi iste‘molning o‘ynoki narxlarida

12. Jamiyatning farovonlik darajasini qanday ko‘rsatkichlar ifodalaydi:

- a) YAIM, MD, SMM;
- b) faqat YAIM;
- c) faqat MD;
- d) faqat SMM;

13. Aholi natural daromadlari nimalardan iborat:

- a) mehnat haki hisobiga olinadigan va o‘y xo‘jaliklari o‘z iste‘moli uchun ishlab chiqargan mahsulotlardan;
- b) mehnat haki hisobiga olinadigan mahsulotlardan;

- c) uy xo‘jaliklari o‘z iste‘mollari uchun ishlab chiqargan mahsulotlardan;
- d) barcha javoblar to‘g‘ri;

14. Uy xo‘jaliklari birlamchi daromadlarini o‘z ehtiyojlari uchun nega to‘liq ishlata olmaydilar:

- a) chunki, soliqlar, ijtimoiy sug‘urta ajratmalari, jarima, ixtiyoriy badallar va boshqa shu singarilar to‘laydilar;
- b) chunki, soliqlar to‘laydilar;
- c) chunki, ijtimoiy sug‘urta ajratmalari to‘laydilar;
- d) chunki jarima va ixtiyoriy badallar to‘laydilar;

15. Qayta taqsimlash jarayonining muhim guruhi bo‘lib nima hisoblanadi:

- a) transfertlar;
- b) daromadlar;
- c) daromadlarning pul shaklida berilishi;
- d) daromadlarning natural shaklida berilishi;

16. Qaysi ko‘rsatkich aholining hayot darajasining umumiyroq ko‘rsatkichi bo‘lib hisoblanadi:

- a) jon boshiga to‘g‘ri keladigan ixtiyordagi daromadlarlar ko‘rsatkichi;
- b) ixtiyordagi daromadlar ko‘rsatkichi; katta yoshdagi aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan ixtiyordagi daromad ko‘rsatkichi;
- c) ishlaydigan aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan ixtiyordagi daromad ko‘rsatkichi;

17. Ixtiyordagi daromad qaysi maqsadlar uchun ishlatiladi:

- a) so‘nggi iste‘mol uchun yoki jamg‘arma uchun ishlatiladi;
- b) faqat so‘nggi iste‘mol uchun ishlatiladi;
- c) faqat jamg‘arma uchun ishlatiladi;
- d) barcha javoblar to‘g‘ri;

18. Aholining tabiiy harakat ko‘rsatkichlariga qaysi ko‘rsatkichlar kiradi:

- a) tug‘ilish, o‘lish, nikoh va nikohning bekor qilinishi
- b) tug‘ilish ko‘rsatkichi
- c) o‘lish ko‘rsatkichi
- d) kelish va ketish ko‘rsatkichlari

19. YAIM ishlab chiqarish usuli bilan hisoblanganda, uning hajmi nimaga tengdir:

- a) mamlakat iqtisodiy hududidagi barcha rezidentlar va norezidentlar tomonidan yaratilgan yalpi qo‘shilgan qiymatlar yig‘indisiga;

- b) mamlakat iqtisodiy hududidagi barcha rezidentlar tomonidan yaratilgan yalpi qo‘shilgan qiymatlar yig‘indisiga;
  - c) mamlakat siyosiy hududidagi barcha rezidentlar tomonidan yaratilgan yalpi qo‘shilgan qiymatlar yig‘indisiga;
  - d) mamlakat siyosiy va iqtisodiy hududidagi barcha rezidentlar tomonidan yaratilgan yalpi qo‘shilgan qiymatlar yig‘indisiga;
- 20. Tartibga solish darajasi bo‘yicha qanday narx turlar mavjud:**
- a) qat’iy belgilangan, tartibga solinadigan, erkin
  - b) qat’iy belgilangan;
  - c) tartibga solinadigan;
  - d) erkin;
- 21. Rivojlangan bozor sharoitida asosiy narx qaysi narxdir:**
- a) davlat tomonidan tartibga solinmaydigan erkin narx;
  - b) davlat tomonidan tartibga solinadigan erkin narx;
  - c) davlat tomonidan belgilanadigan qat’iy narx;
  - d) barcha javoblar to‘g‘ri.
- 22. Narx dinamikasini statistik jihatdan o‘rganishda qaysi usul asosiy usullardan biri bo‘lib hisoblanadi:**
- a) indeks usuli;
  - b) nisbiy ko‘rsatkichlar usuli;
  - c) dinamika qator tahlil ko‘rsatkichlari;
  - d) tanlab kuzatish usuli;
- 23. YAIM qaysi maqsadlar uchun qo‘llaniladi:**
- a) ishlab chikarish natijalarini tasvirlash uchun;
  - b) iqtisodiy ushish sur‘atlarini tasvirlash uchun;
  - c) mehnat unumdorligini darajasini tahlil qilish uchun;
  - d) har uchala banddagi maqsadlar uchun
- 24. To‘lov balansi,-bu:**
- a) bu, mazkur mamlakat va boshqa mamlakatlar o‘rtasidagi ma’lum davr mobaynida yuz beradigan iqtisodiy operatsiyalarni aks ettiruvchi statistik tizimdir;
  - b) bu, iqtisodiy operatsiyalarni aks ettiruvchi iqtisodiy tizimdir;
  - c) bu, mazkur mamlakatda yuz beradigan iqtisodiy operatsiyalarni aks ettiruvchi iqtisodiy tizimdir;
  - d) bu, mazkur mamlakat va boshqa mamlakatlar o‘rtasidagi iqtisodiy operatsiyalarni aks ettiruvchi statistik tizimdir;
- 25. Qanday operatsiyalar joriy operatsiyalar bo‘lib hisoblanadi:**
- a) tovarlar, xizmatlar va daromadlar bilan bog‘liq operatsiyalar;
  - b) joriy transfertlar, bilan bog‘liq operatsiyalar;

- c) tovarlar bilan bog'liq operatsiyalar;
- d) xizmatlar bilan bog'liq operatsiyalar;

26. Aholi daromadlari deyilganda nima tushuniladi:

- a) ularning ma'lum vaqt oralig'ida olgan pul mablag'lari va moddiy ne'matlari (uy xo'jaligida ishlab chiqarilgan bilan birga
- b) ularning ma'lum vaqt oralig'ida olgan pul mablag'lari;
- c) ularning ma'lum vaqt oralig'ida olgan pul mablag'lari va moddiy ne'matlari (uy xo'jaligida ishlab chiqarilgandan tashqari);
- d) barcha javoblar to'g'ri.

27. Uy xo'jaliklarining birlamchi daromadlari qanday daromdlardan tashkil topadi:

- a) ish haqidan, har xil daromadlardan. Mulkdan olingan sof daromaddan, uy joydan foydalanishdan olingan daromadlardan;
- b) uy joydan foydalanishdan olingan daromadlardan;
- c) mulkdan olingan sof daromaddan;
- d) ish haqidan;

28. Uy xo'jaliklarining oxirgi iste'moli uchun harajatlari qaysi harajatlarni o'z ichiga oladi:

- a) iste'mol tovarlari, iste'mol xizmatlari, sotib olish uy xo'jaliklarining o'z xo'jaliklarida yetishtirgan mahsulotlarining natural shaklda va pul shaklidagi iste'mol va o'z uyida yashash harajatlarini ;
- b) iste'mol tovarlarini sotib olish harajatlarini;
- c) iste'mol tovarlari, iste'mol xizmatlari, sotib olish o'z uyida yashash harajatlarini ;
- d) barcha javoblar to'g'ri;

29. Ixtiyordagi daromad –bu:

- a) shaxsiy daromaddan individual soliqlar va soliqlar to'lovlarining ayirmasi.
- b) sof ichki mahsuloti;
- c) ish haqi+ehson+renta+ kapitaldan foiz asosidagi daromad;
- d) barcha javoblar to'g'ri;

30. Quyida qayd qilingan ko'rsatmalarning qaysi biri aholi turmush darajasini umumlashtiruvchi ko'rsatkichi bo'lib hisoblanadi:

- a) jon boshiga to'g'ri kelgan sof milliy daromad;
- b) inson barkamolligi indeksi.
- c) qashshoqlik indeksi;
- d) barcha javoblar to'g'ri.

31. Tashqi iqtisodiy faoliyat nima:

- a) barcha javoblar to'g'ri.
- b) Xalqaro muammolar sohasida yuzaga keladigan iqtisodiy munosabatlardir;
- c) xalqaro muammolar sohasida yuzaga keladigan siyosiy munosabatlardir;
- d) xalqaro muammolar sohasida yuzaga keladigan iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy munosabatlardir;

32. Mahsulot tannarxiga kiritilmaydigan harajatlar:

- a) Mahsulot sotish harajatlari, ma'muriy boshqaruv harajatlari va boshqa operatsion harajatlar
- b) Amortizatsiya va nomoddiy harajatlar
- c) Sug'urta ajratmalari
- d) barcha javoblar to'g'ri;

33. Real daromad qanday topiladi:

- a) Nominal daromadni narx indeksiga bulib
- b) Nominal daromadni narx indeksiga qo'shib
- c) Nominal daromadni narx indeksiga ko'paytirib
- d) Nominal daromadni narx indeksidan ayirib

34. Yalpi ishlab chiqarishning qanday turlari mavjud:

- a) qiymat va natural;
- b) bozor va nobozor;
- c) bozor va natural;
- d) nobozor va natural;

35. Kambag'allar sonini aholini o'rtacha soniga bo'lish orqali:

- a) aholining kambag'allik koeffitsenti aniqlanadi
- b) aholining tabbiy o'sish koeffitsenti aniqlanadi
- c) aholining tug'ilish koeffitsenti aniqlanadi
- d) aholining hayotiylik koeffitsenti aniqlanadi

36. Yalpi qo'shilgan qiymat (YAQQ) deb nimaga aytiladi:

- a) yalpi ishlab chiqarish hajmi YAIH bilan oraliq iste'moli (OI) o'rtasidagi farqga;
- b) yalpi ishlab chiqarish hajmi (YAIH) bilan yalpi foyda (YAF) o'rtasidagi farqga;
- c) yalpi ishlab chiqarish hajmi (YAIH) bilan yalpi aralash daromad (YAAD) o'rtasidagi farqga;
- d) yalpi ishlab chiqarish hajmi (YAIH) bilan yalpi qo'shilgan qiymat (YAQQ) o'rtasidagi farqga;

37. Narx statistikasining asosiy vazifalari:

- a) barcha javoblar to'g'ri.

- b) davlat narx siyosati orqali o'zining iqtisodiy siyosatini amalga oshiradi
- c) narx talab va taklifni muvozanatda saqlaydi
- d) narx tovar aylanish tezligi, pul muomalasi va davlat byudjetiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi

38. Yalpi ichki mahsulot (YAIM) taqsimot usuliga asosan qanday hisoblanadi:

- a) $YAIM = MX + SS + YAF + YAAD$;
- b) $YAIM = MX - SS + YAF + YAAD$;
- c) $YAIM = MX + SS - YAF + YAAD$;
- d) barcha javoblar to'g'ri;

39. Subsidiyalar nima:

- a) barcha javoblar to'g'ri;
- b) institutsional birliklarga narxlarga ta'sir qilish uchun davlat tomonidan beriladigan joriy transfertlar;
- c) narxlar yoki ishlab chiqarish hajmiga ta'sir qilish uchun institutsional birliklarga davlat tomonidan beriladigan joriy transfertlar;
- d) bozor xizmatlari import qiluvchi institutsional birliklarga davlat tomonidan beriladigan joriy transfertlar;

40. Mikroiqtisodiy ko'rsatkichlar deb, qanday faoliyat natijasiga aytiladi:

- a) aloxida ishlab chiqaruvchi ko'lamidagi iqtisodiy faoliyat natijalariga;
- b) milliy iqtisodiyotning yalpi iqtisodiy faoliyat natijalari;
- c) iqtisodiy sektor ko'lamidagi iqtisodiy faoliyat natijalariga;
- d) iqtisodiy tarmoq ko'lamidagi iqtisodiy faoliyat natijalariga;

41. Ichki iqtisodiyot:

- a) rezidentlar va norezidentlar mazkur mamlakat iqtisodiy hududidagi faoliyatini qamrab oladi
- b) mazkur mamlakat rezidentlarining iqtisodiy hududdagi faoliyatini qamrab oladi;
- c) norezidentlarning mazkur mamlakat iqtisodiy hududidagi faoliyatini qamrab oladi
- d) to'g'ri javob yo'q

42. Makroiqtisodiy statistika-bu:

- a) barcha javoblar to'g'ri.
- b) mustaqil fan;
- c) mustaqil tarmoq;

- d) viloyat iqtisodini yaxlit o'rganuvchi fan;
- e) mamlakat iqtisodini yaxlit o'rganuvchi fan;

43. Milliy hisoblar tizimi (MHT)da ishlab chiqarish deganda:

- a) tovarlar ishlab chiqarish va xizmatlar ko'rsatish tushuniladi.
- b) moddiy ne'matlar ishlab chiqarish tushuniladi;
- c) tovarlar ishlab chiqarish tushuniladi;
- d) xizmatlar ko'rsatish tushuniladi;

44. Qayd qilingan bandlarning qaysi bir mehnat resurslari hisoblanadi:

- a) mehnat qiladigan yoshdagi aholi;
- b) II guruh nogironlari;
- c) III guruh nogironlari;
- d) barcha javoblar to'g'ri.

45. YAİM qaysi baholarda hisoblanadi?

- a) bozor bahosida;
- b) ishlab chiqaruvchining bahosida;
- c) iste'molchining bahosida;
- d) ulgurji bahoda.

46. Birlamchi daromadlar qaysi unsurlarni o'z ichiga oladi:

- a) barcha javoblar to'g'ri.
- b) ish haqi;
- c) tadbirkor daromadi;
- d) foyda;

47. Quyida qayd qilingan institutsional birliklarning qaysi biri tovar ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sektoriga taalluqli?

- a) firmalar
- b) banklar
- c) bojxona
- d) o'quv yurtlari

48. Viloyatlarda statistika:

- a) boshqarmalari tashkil etilgan
- b) bo'linmalari tashkil etilgan
- c) qo'mitalari tashkil etilgan
- d) vazirligi tashkil etilgan

49. Milliy hisoblar tizimida «aktivlar» deganda:

- a) mulkning qiymatdagi ifodasi tushuniladi.
- b) institutsional birliklarning qarzlari tushuniladi.

c) institutsional birliklarning qarzlari uzish bo'yicha majburiyat tushiniladi.

d) Xorijiy davlatlardan qarzlari tushiniladi.

50. Milliy hisoblar tizimida «passivlar» deganda:

a) institutsional birliklarning qarzlari va ularni uzish bo'yicha qarzdorlik majburiyatlari tushiniladi.

b) mulkning qiymatdagi ifodasi tushiniladi.

c) xususiy kapital tushiniladi.

d) moddiy resurslar tushiniladi.

51. Real YAIM:

a) narx o'zgarishini nazarda tutib hisoblangan mahsulot va xizmatlar qiymatidir.

b) bazis davrda ishlab chiqarilgan mahsulot va xizmatlar birligidir.

c) joriy bozor narxlarida hisoblangan mahsulot va xizmatlar qiymatidir.

d) joriy davrda ishlab chiqarilgan mahsulot va xizmatlar birligidir.

52. Yashash minimumi:

a) oziq-ovqat va sanoat mahsulotlarini o'z ichiga olgan eng kam iste'mol savati qiymatining puldagi ifodasidir.

b) ishlab topilgan minimal daromad.

c) real daromad.

d) noto'g'ri javob yo'q

53. Proteksionizm deganda:

a) milliy iqtisodiyotni xorij raqobatidan himoya qilishga qaratilgan siyosat tushiniladi.

b) muayyan tovarni belgilangan hajmda chetga chiqarish va yetkazib berish tushiniladi.

c) muayyan tovarni belgilangan hajmda chetdan olib kelish tushiniladi.

d) tashqi bozorni egallash uchun tovarlarni tashqi bozorda ichki bozorga nisbatan arzon bahoda sotish tushiniladi.

54. Demping deganda:

a) tashqi bozorni egallash uchun tovarlarni tashqi bozorda ichki bozorga nisbatan arzon bahoda sotish tushiniladi.

b) muayyan tovarni belgilangan hajmda chetga chiqarish va yetkazib berish tushiniladi.

c) milliy iqtisodiyotni xorij raqobatidan himoya qilishga qaratilgan siyosat tushiniladi.

d) muayyan tovarni belgilangan hajmda chetdan olib kelish tushuniladi.

55. Byudjet daromadlarining shakllanish manbai:

- a) Soliqlar va to'lovlardan
- b) Sug'urta ajratmasidan
- c) Jamg'armalarga ajratmalardan
- d) Transfertlardan

56. Byudjet daromadlari hissasi ko'payib bormoqda:

- a) bilvosita soliqlar
- b) bevosita soliqlar
- c) Jamg'armalarning va ajratmalarning
- d) Transfertlarning

57. Soliq yuki kamaymoqda, asosan:

- a) Bilvosita soliqlar bo'yicha
- b) Bevosita soliqlar bo'yicha
- c) Jamg'armalar va ajratmalar bo'yicha
- d) Transfertlar

58. Davlat byudjeti defitsiti, bu:

- a) byudjet harajatlarining daromadlardan ko'pligi
- b) byudjet daromadlarining harajatlardan ko'pligi
- c) byudjet daromadi va harajati teng bo'lgani
- d) Byudjet daromadiga jamg'armalar qo'shilgani

59. Davlat byudjeti profitsiti, bu

- a) byudjet daromadlarining harajatlardan ko'pligi
- b) byudjet harajatlarining daromadlardan ko'pligi
- c) byudjet daromadi va harajati teng bo'lgani
- d) Byudjet daromadiga jamg'armalar qo'shilgani

60. Sof milliy mahsulot (SMM) qanday aniqlanadi:

- a) $SMM = YAMM - A$
- b) $SMM = YAMM - MD$
- c) $YAIM = SMM - A$
- d) barcha javoblar to'g'ri

61. Aholining ish bilan bandlik darajasi qanday topiladi:

- a) ish bilan band bo'lgan aholi sonining mehnatga layoqatli yoshdagi aholi soniga nisbati (bo'lish bilan)
- b) aholining o'rtacha sonidan ishsizlar ayriladi
- c) aholining ish bilan band bo'lganlar soni
- d) barcha javoblar to'g'ri

62. Ingflyatsiya darajasi qanday topiladi:

- a) joriy va bazis narxlar farqini bazis narxga bo'lish orqali
- b) joriy va bazis narxlarning bo'yicha
- c) narxlar indekslaridan foydalanib
- d) barcha javoblar to'g'ri

63. Nominal yalpi ichki mahsulot (YAIM):

- a) joriy narxlardagi oxirgi iste'mol uchun ishlab chiqarilgan tovarlar va ko'rsatilgan xizmatlar qiymati
- b) bazis narxlardagi iste'mol uchun ishlab chiqarilgan tovarlar va xizmatlar qiymati
- c) barcha ishlab chiqarilgan tovarlar va xizmatlar qiymati
- d) barcha javoblar to'g'ri

64. Real yalpi ichki mahsulot (YAIM):

- a) taqqoslama doimiy narxlarda hisoblangan YAIM
- b) joriy narxlardagi oxirgi iste'mol uchun ishlab chiqarilgan tovarlar va xizmatlar qiymati
- c) barcha ishlab chiqarilgan tovarlar va ko'rsatilgan xizmatlar qiymati
- d) barcha javoblar to'g'ri

65. Aholi pul daromadlari va harajatlari balansi necha qismdan iborat:

- a) 3 qismdan. daromadlar, harajatlar, va saldo (qoldiq)
- b) 4 qismdan: daromadlar, harajatlar, foyda va saldo
- c) 2 qismdan: daromadlar, harajatlar
- d) barcha javoblar to'g'ri

66. Pul muomalasida Mo nimani bildiradi:

- a) muomaladagi naqd pullarni
- b) pul massasining aylanishini
- c) pulning muomalaga chiqarilishini
- d) barcha javoblar to'g'ri

67. Mehnat unumdorligi qanday o'lchov birliklarda aniqlanishi mumkin:

- a) faqat natural va qiymat usullarida
- b) natural, shartli natural, mehnat va qiymat usullaridan
- c) faqat mehnat va qiymat usullaridan
- d) barcha javoblar to'g'ri

68. Aholi daromadlari tarkibida nimaning hissasi ko'payib bormoqda:

- a) tadbirkorlikdan olingan daromadlarning
- b) mehnat haqi daromadlarining
- c) iste'mol mollari sotib olish harajatlari

- d) barcha javoblar to'g'ri
- 69. Asosiy vositalar natijaviyligi ko'rsatkichi qanday aniqlanadi:**
- a) sotilgan mahsulot hajmini asosiy vositalar o'rtacha qiymatiga bo'lish natijasida
  - b) sotilmay qolgan mahsulotlar hajmini asosiy vositalar qiymatiga bo'lish orqali
  - c) mahsulotlarni ishchilar soniga bo'lish orqali
  - d) barcha javoblar to'g'ri
- 70. Asosiy vositalar rentabelligi (foyaliligi) qanday aniqlanadi:**
- a) foyda summasini asosiy vositalar o'rtacha qiymatiga bo'lish natijasida
  - b) foyda summasini balans jami summasiga bo'lish natijasida
  - c) barcha javoblar noto'g'ri
  - d) barcha javoblar to'g'ri
- 71. Oila xo'jaligi daromadlari va harajatlari to'g'risidagi ma'lumotlar olinadi, asosan:**
- a) maxsus oila byudjetini tanlab kuzatish natijasida
  - b) oila a'zolari daromadlarini hisob-kitob qilish orqali
  - c) oila a'zolari harajatlarini hisob-kitob qilish orqali
  - d) barcha javoblar to'g'ri
- 72. Oilaning uy-joy bilan ta'minlanganligi belgilanadi:**
- a) yuz oilaga to'g'ri keladigan uy-joy maydoni kv.m. bilan
  - b) aholining o'rtacha sonini uy-joy fondiga bo'lish bilan
  - c) aholini oilalar soniga bo'lish bilan
  - d) barcha javoblar to'g'ri
- 73. Ishga qabul qilingan xodimlar koeffitsiyenti qanday aniqlanadi:**
- a) ishga qabul qilingan xodimlarni xodimlarning o'rtacha soniga bo'lish natijasida
  - b) ishdan ketgan xodimlarning ishga qabul qilingan xodimlar soniga bo'lish natijasida
  - c) ishga qabul qilinganlar o'rtacha soni bilan
  - d) barcha javoblar to'g'ri
- 74. Ishdan bo'shatilgan xodimlar koeffitsiyenti qanday aniqlanadi:**
- a) ishdan bo'shatilgan xodimlarni xodimlarning o'rtacha soniga bo'lish natijasida
  - b) ishga qabul qilingan xodimlarni xodimlar o'rtacha soniga bo'lish natijasida
  - c) ishdan ketganlar o'rtacha soni bilan
  - d) barcha javoblar to'g'ri

75. Xodimlarning umumiy oboroti (aylanmasi) koeffitsiyenti qanday aniqlanadi:

- a) ishga qabul qilinganlar va ishdan bo'shatilgan xodimlar sonini, xodimlarning o'rtacha soniga bo'lish natijasida
- b) ishdan bo'shatilgan xodimlarni xodimlarning o'rtacha soniga bo'lish natijasida
- c) ishga qabul qilingan xodimlarni xodimlar o'rtacha soniga bo'lish natijasida
- d) barcha javoblar to'g'ri

76. Xodimlarning ishlagan kishi kunlari qanday topiladi:

- a) haqiqiy ishlagan xodimlar ishlagan kunlar soniga ko'paytiriladi
- b) ro'yxatdagi xodimlar soni kalendar kunlar soniga ko'paytiriladi
- c) haqiqiy ishlagan xodimlar soni kalendar kunlarga ko'paytiriladi
- d) barcha javoblar to'g'ri

77. Tabel ish vaqti fondi qanday aniqlanadi:

- a) kalendar kunlardan bayram va dam olish kunlari ayrilib o'rtacha ro'yxatdagi xodimlar soniga ko'paytiriladi
- b) kalendar kunlarga ro'yxatdagi xodimlar soni ko'paytiriladi
- c) kalendar kunlar o'rtacha ro'yxatdagi xodimlar soniga ko'paytiriladi
- d) barcha javoblar to'g'ri

78. Tayyor mahsulot bir birligining tannarxi aniqlanadi:

- a) ishlab chiqarish harajatlarini mahsulot hajmiga bo'lish natijasida
- b) barcha ishlab chiqarish harajatlari qiymatlarining yig'indisi
- c) ishlab chiqarish harajatlarini mahsulot hajmiga ko'paytirish natijasida
- d) barcha javoblar to'g'ri

79. Mahsulot tannarxiga olib borilishiga qarab harajatlar qanday harajatlar bo'ladi:

- a) to'g'ri va egri harajatlar
- b) to'g'ri va bevosita harajatlar
- c) teskari va bilvosita harajatlar
- d) barcha javoblar to'g'ri

80. Nafaqa va stipendiyalar aholi daromadiga kiradimi:

- a) kiradi, aholi daromadlarining bir turi
- b) faqat stipendiya daromad hisoblanadi
- c) faqat nafaqa daromad hisoblanadi
- d) ikkalasiyam aholi daromadiga kirmaydi

81. Aholining yashash minimumi nima:

- a) bu eng kam iste'mol savati qiymatlarining puldagi ifodasi
- b) aholi yashashi uchun kerak bo'lgan iste'mol buyumlari
- c) aholining yashashi uchun kerakli oziq-ovqatlar
- d) barcha javoblar to'g'ri

82. Mamlakat milliy boyliklari qaysi manbalardan tashkil topadi:

- a) tabiiy boyliklardan va inson tomonidan yaratilgan boyliklardan
- b) mamlakatda tayyorlanadigan mahsulotlar qiymatidan
- c) asosiy vositalar va aylanma mablag'lar yig'indisidan
- d) barcha javoblar to'g'ri

83. Mehnat unumdordigi qanday aniqlanadi:

- a) barcha javoblar to'g'ri
- b) ishlab chiqarilgan mahsulot hajmini sarflangan vaqtga bo'lish bilan
- c) sarflangan vaqtni ishlab chiqarilgan mahsulot hajmiga bo'lish bilan
- d) ishlab chiqarilgan mahsulot hajmini xodimlar soniga bo'lish bilan

84. Sotilgan mahsulot rentabelligi qanday aniqlanadi:

- a) tayyor mahsulot sotishdan olingan foydani sotilgan mahsulot hajmiga bo'lib yuzga ko'paytiramiz
- b) daromadni sotilgan mahsulot hajmiga bo'lish bilan
- c) o'z kapitalini sotilgan mahsulot hajmiga bo'lish bilan
- d) barcha javoblar to'g'ri

85. Korxonada rentabelligi qanday aniqlanadi:

- a) sof foydani sotilgan mahsulot hajmiga bo'lish bilan
- b) yalpi daromadni aktivlar jamiga bo'lish bilan
- c) foydani o'z mablag'lari summasiga bo'lish bilan
- d) barcha javoblar to'g'ri

86. Korxonada barcha aktivlari rentabelligi qanday aniqlanadi:

- a) sof foydani barcha aktivlar o'rtacha qiymatiga bo'lish bilan
- b) daromadni sotilgan mahsulot hajmiga bo'lish bilan
- c) foydani o'z mablag'lari summasiga bo'lish bilan
- d) barcha javoblar to'g'ri

87. Aholining tug'ilish koeffitsienti qanday aniqlanadi:

- a) Tug'ilganlar sonini mingga ko'paytirib aholining o'rtacha soniga bo'lib topiladi
- b) Tug'ilganlar sonini o'lganlar soniga bo'lib topiladi
- c) Tug'ilganlar sonidan o'lganlar soni ayriladi va mingga ko'paytirilib aholining o'rtacha soniga bo'lib topiladi.
- d) O'lganlar sonini tug'ilganlar soniga bo'lib topiladi

88. Aholining tabiiy o'sish koeffitsienti qanday aniqlanadi:

- a) Tug'ilganlar sonidan o'lganlar soni ayriladi va mingga ko'paytirilib aholining o'rtacha soniga bo'lib topiladi.
- b) Tug'ilganlar sonini mingga ko'paytirib aholining o'rtacha soniga bo'lib topiladi
- c) Tug'ilganlar sonini o'lganlar soniga bo'lib topiladi
- d) O'lganlar sonini tug'ilganlar soniga bo'lib topiladi

89. Aholining xayotiylik koeffitsenti qanday aniqlanadi:

- a) Tug'ilganlar sonini o'lganlar soniga bo'lib topiladi
- b) Tug'ilganlar sonidan o'lganlar soni ayriladi va mingga ko'paytirilib aholining o'rtacha soniga bo'lib topiladi.
- c) Tug'ilganlar sonini mingga ko'paytirib aholining o'rtacha soniga bo'lib topiladi
- d) O'lganlar sonini tug'ilganlar soniga bo'lib topiladi

O'ZBEKISTONNING IJTIMOY-IQTISODIY KO'RSATKICHLARINING RIVOJLANISHI

O'zbekiston iqtisodiyoti yildan-yilga muntazam ravishda, (dunyo mamlakatlari moliyaviy-iqtisodiy inqirozidan chiqa olmayotgan bir sharoitda) yuqori sur'atlar bilan rivojlanmoqda. Xalq xo'jaligining barcha tarmoqlarida (sanoat, qishloq xo'jaligi, transport va shu kabilar) hamda sohalarida iqtisodiy ko'rsatkichlar rivojlanishni ko'rsatmoqda. Iqtisodiy ko'rsatkichlar mutloq, nisbiy va o'rtacha miqdoriy raqamlarda ifodalangan bo'ladi. Quyida O'zbekiston Respublikasi Davlat Statistika qo'mitasidan (Internet) olingan mamlakat iqtisodiyotining rivojlanishini ifodalovchi ma'lumotlar keltirilgan. Iqtisodiy mutaxassislikni oluvchi talabalar bu raqamlar mazmunini tushunishlari, o'qiy bilishlari va ularni tahlil qilishlari lozim. Bu ma'lumotlardan o'quv jarayonida (barcha iqtisodiy fanlarda) hamda fanlardan kurs ishlari yozishda va bitiruv malakaviy ish yozishda foydalansa maqsadga muvofiq bo'ladi.

FOYDALANISH UCHUN TAVSIYA ETILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T.: «O‘zbekiston», 2010.
2. O‘zbekiston Respublikasi qonuni: Davlat statistikasi to‘g‘risida» 2002 yil 12 dekabrda qabul qilingan.
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi №133 (1994 yil 14 iyun) qarori. «O‘zbekiston hisob va statistika tizimini jahon andozlariga o‘tkazish to‘g‘risida davlat dasturi».
4. Karimov I.A. O‘zbekistonning siyosiy-ijtimoiy va iqtisodiy istiqbolining asosiy tamoyillari. T.: O‘zbekiston, 1995.
5. Abdullayev Yo. Makroiqtisodiy statistika: 100 savol va javob. T: Mehnat, 1998.
6. Abdukarimov B. Ichki savdo iqtisodiyoti. Ma’ruza matnlari. I qism. Samarqand, 2007.
7. Akbarova Z. Tovar va xizmatlar bozori statistikasi. T.: TDIU, 2004.
8. Zaynalov J.R., Madiyev A. Sug‘urta ishi. Samarqand, SamISI, 2009.
9. Nabiyeu X., Nabiyeu D. Iqtisodiy statistika. T.: «Aloqachi» nashriyoti, 2008.
10. Soatov N.M Statistika. Darslik. T.: A Sino nomli tibbiyot nashriyoti, 2003
11. Xudayberdiyev U.X. Iqtisodiy statistika. Ma’ruzalar matni. Samarqand, SamISI, 2009.

MUNDARIJA

KIRISH.....	3
I. Savdo va ovqatlanish xizmatlari.....	6
1.1. Bozor munosabatlari sharoitida savdoning ahamiyati.....	6
1.2. Savdo va ovqatlanish sohasida faoliyat yurituvchi sub'ektlar iqtisodiy ko'rsatkichlari.....	7
1.3. Tovar aylanmasi dinamikasini statistik o'rganish.....	12
1.4. Savdoning rivojlanishi va uning muammolari.....	14
II. Transport xizmatlari statistikasi.....	19
2.1. Transport xizmatlarining ahamiyati va ko'rsatkichlari.....	19
2.2. Transport xizmatlarining rivojlanishi.....	22
III. Sug'urta xizmatlari statistikasi.....	28
3.1. Sug'urta xizmatlarining moxiyati va statistika vazifalari.....	28
3.2. Sug'urta shakllari va turlari. sug'urta statistikasining asosiy ko'rsatkichlari.....	30
IV. Turizm va servis sohasida faoliyat yurituvchi sub'ektlarning statistik ko'rsatkichlari.....	37
4.1. Turizm xizmatini ko'rsatuvchi sub'ektlar statistik ko'rsatkichlari.....	37
4.2. O'zbekistonda turizmni rivojlanishi.....	38
«Iqtisodiy statistika» bo'yicha testlar.....	42
O'zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlarining rivojlanishi.....	56
Foydalanish uchun tavsiya etilgan adabiyotlar.....	66

Шартли босма табағи, 4,25 б.т. Буюртма № _____.
Адади 400 нусха. Баҳоси келишилган нархда.

СамДЧТИ нашр-матбаа марказида чоп этилди.
Манзил: Самарқанд шаҳри, Бўстонсарой кўчаси, 93 уй.